

Universitetet
i Stavanger

Force majeure-begrepet i lys av klimaendringer

Kandidatnummer: 3219

Antall ord: 12 011

MFJMAS-1 Masteroppgave i Forretningsjus ved Universitetet i Stavanger

Handelshøyskolen, Våren 2023

Universitetet
i Stavanger

HANDELHØGSKOLEN VED UIS
MASTEROPPGAVE

Studieprogram: Master i Forretningsjus

Tittel: **Force majeure-begrepet i lys av klimaendringer**

Forfatter

Veileder: Lana Bubalo

Kandidatnummer:

3219
.....

Navn:

Marthe Bendiksen Westerneng
.....

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	5
1.1	<i>Tema og aktualitet.....</i>	5
1.2	<i>Begrepsavklaring og avgrensning.....</i>	6
1.3	<i>Rettskilder og metode.....</i>	8
1.4	<i>Videre fremstilling.....</i>	9
2	Kort om klimaendringer.....	10
2.1	<i>Innledende bemerkninger.....</i>	10
2.2	<i>Klimaforskning.....</i>	10
2.3	<i>Hvilke naturhendelser omfattes av force majeure-begrepet?</i>	11
3	Grunnlag for å påberope force majeure	12
3.1	<i>Innledende bemerkninger.....</i>	12
3.2	<i>Internasjonale rettskilder</i>	12
3.3	<i>Regionale rettskilder</i>	14
3.4	<i>Nasjonale rettskilder</i>	16
3.4.1	<i>Kjøpsloven av 1907.....</i>	16
3.4.2	<i>Kjøpsloven av 1988.....</i>	18
3.4.3	<i>Kontrollansvaret i annen nasjonal lovgivning.....</i>	19
3.5	<i>Avtale.....</i>	20
3.5.1	<i>Standardkontrakter</i>	22
3.5.2	<i>Prinsippet om avtalefrihet</i>	23
3.5.3	<i>Avtaler skal holdes og hensynet til forutberegnelighet.....</i>	24
3.5.4	<i>Risikofordeling og rettferdighets- og rimelighetsbetraktninger.....</i>	24
3.6	<i>Ulovfestet rett</i>	26
4	Force majeure-begrepets rettslige utvikling.....	27
4.1	<i>Innledende bemerkninger.....</i>	27
4.2	<i>Rettslig standard</i>	27

4.3	<i>Hvordan blir vilkårene for å påberope force majeure påvirket av klimaendringer?</i>	28
4.3.1	Innledning.....	28
4.3.2	Er ekstreme naturhendelser fortsatt et uventet forhold ved inngåelsen av nye avtaler?	29
4.3.3	Upåregnelig og ekstraordinær naturhendelse	30
4.3.4	Menneskeskapte klimaendringer.....	33
4.3.5	Klimatilpasning	33
4.4	<i>Er force majeure begrepet moden for modifikasjon?.....</i>	35
	Kilderegister	39

1 Innledning

1.1 Tema og aktualitet

Dagens klimasituasjon har fått betegnelsen «klimakrisen», og er en konsekvens av økende klimaendringer som følge av naturlig og menneskelig påvirkning på klimaet.¹ Foruten å skape globale utfordringer for blant annet mennesker, dyreliv, natur og miljø, har også klimaendringene en rettslig side som aktualiserer flere juridiske spørsmål.²

Temaet for avhandlingen er forholdet mellom force majeure og klimaendringer. Oppgaven skal i det følgende analyse hvordan tolkningen av vilkårene og terskelen for force majeure kan bli påvirket av klimaendringer. Problemstillingen er særlig aktuell sett i lys av den alvorlige klimaproblematikken og klimakrisen verden befinner seg i.

Det finnes ingen enhetlig definisjon av force majeure-begrepet, men betegnelsen sikter til ekstraordinære, ukontrollerbare og for partene upåregnelige hendelser som hindrer normal kontraktsoppfyllelse.³ Det stilles med andre ord krav om årsakssammenheng mellom hindringen og kontraktsbruddet. Force majeure-situasjonen må også skyldes forhold partene ikke kunne eller burde ha reservert seg mot ved avtaleinngåelsen.

En force majeure-klausul er et eksempel på en generell, men snever unntaksregel, som ofte blir inkludert i både internasjonale og nasjonale kontrakter.⁴ Rettsvirkningen av force majeure er normalt kontraktsrevisjon, det vil si at avtalen endres, reforhandles eller bortfaller helt eller delvis så lenge hendelsen vedvarer.⁵ Klausulen fungerer slik som en sikkerhetsventil og lempet et erstatningsansvar dersom den misligholdende parten opplever leveringsvansker på grunn av en uforutsett hindring. Selv om hovedregelen i norsk rett er at en part som bryter sine kontraktsforpliktelser blir erstatningsansvarlig så kan unntak tenkes dersom det er en tvingende ytre årsak som hindrer parten i å oppfylle sine forpliktelser i henhold til avtalen. Utgangspunktet

¹ FN-Sambandet. «Klimaendringer», (2023) <https://www.fn.no/tema/klima-og-miljoe/klimaendringer> (lest 05.05.23).

² Dellinger, Myanna. «Act of God or Acts of Man? Rethinking Contractual Impracticability in Times of Climate Change», (2016) https://heinonline-org.ezproxy.uis.no/HOL/Page?collection=journals&handle=hein.journals/nre30&id=169&men_tab=srchresults (lest 06.05.23).

³ Viggo Hagstrøm mfl., *Obligasjonsrett*, 3. utgave, Universitetsforlaget, 2021, s. 287 og 288.

⁴ Ola Mestad, *Om force majeure og risikofordeling i kontrakt*, Universitetsforlaget, 1991, s. 19.

⁵ Roald Martinussen, *Kjøpsrett*, 6. utgave, Cappelen Damm Akademisk, 2012, s. 83.

om at avtaler skal holdes blir slik utfordret i ekstraordinære situasjoner der ekstremvær eller naturkatastrofer setter en stopper for kontraktsmessig oppfyllelse av avtalens forpliktelser.⁶

Klimaendringer defineres som endring i gjennomsnittsværet over tid, det vil si hvor ofte ulike typer vær forekommer.⁷ En konsekvens av økte klimaendringer er at naturkatastrofer og ekstremvær inntreffer hyppigere. Ekstremvær kan defineres som sjeldent vær som fører til stor fare for liv og verdier, for eksempel sterk vind, hetebølger og styrtregn.⁸ Ekstremvær kan også resultere i en naturkatastrofe, det vil si en katastrofe som ikke er forårsaket av mennesker, men av naturen selv.⁹

Globalisering og digitalisering minsker betydningen av landegrenser, og har gjort det lønnsomt, enkelt og mer attraktivt for parter å inngå avtaler over landegrenser. En utfordring med grenseoverskridende avtaler er imidlertid at avtaleforholdet blir mer sårbart for klimaendringer, og i større grad utsatt for ytre påvirkning i form av ekstreme naturhendelser.¹⁰ I kontrakter som har tilknytning til flere land kan en naturkatastrofe i eget eller medkontrahentens land gjøre det vanskelig for debitor, som er bosatt i et annet land enn kreditor, å levere avtalt ytelse tidsnok. I slike tilfeller kan reglene om force majeure beskytte den parten som på grunn av ekstreme værforhold ikke klarer å gjennomføre sine forpliktelser som er foreskrevet i avtalen.¹¹

1.2 Begrepsavklaring og avgrensning

Oppgaven skal behandle force majeure-begrepet i lys av klimaendringer, og avgrenses mot å gi en generell og uttømmende fremstilling av force majeure-begrepet, kontrollansvaret og klimaendringer. Avhandlingen tar også sikte på å behandle force majeure og kontrollansvaret i relasjon til forsinket levering, og kommer ikke til å redegjøre for erstatningsansvar i forbindelse med mangelfull levering. Andre klassiske force majeure-begivenheter som ikke er

⁶ Mikelsen, Anders. «Koronapandemien er en force majeure-begivenhet. Hva så?», (2020) <https://juridika.no/innsikt/koronapandemien-er-en-force-majeure-begivenhet-hva-sa/> (lest 04.05.23).

⁷ NHO. «Grønt skifte: Begreper du må kunne», (u.å.) <https://www.nho.no/tema/energi-miljo-og-klima/artikler/gront-skifte-10-begreper-du-ma-kunne/> (lest 18.05.23).

⁸ Meteorologisk Institutt. «Hva er ekstremvær», (2020) <https://www.met.no/vaer-og-klima/klimasvar/hva-er-ekstremvaer> (lest 06.05.23).

⁹ Illustrert Vitenskap. «Naturkatastrofer», (u.å.) <https://illvit.no/naturen/naturkatastrofer> (lest 06.05.23).

¹⁰ Norsk Polarinstitutt. «Globale klimaendringer», (2018) <https://www.npolar.no/tema/global-klimateendringer/> (lest 05.05.23).

¹¹ Codex Advokat. «Koronaviruset – En force majeure-hendelse?», (2020) <https://codex.no/bedrift/entrepriserett/ns-kontrakter/koronavirus-force-majeure> (lest 09.06.23).

klimarelaterte samt økonomisk force majeure og dobbelt force majeure vil heller ikke bli behandlet i det følgende.

Det er ingen klar grense mellom avtaleloven § 36,¹² force majeure og læren om bristende forutsetninger.¹³ Alle de nevnte revisjonsgrunnlangene kan gi hjemmel for kontraktsjustering, bortfall av oppfylleelsesplikten eller opphør av avtalen.¹⁴ Det finnes også eksempler fra rettspraksis der domstolen ikke presiserer hvorvidt det er kjøpsloven av 1907 § 24 eller læren om bristende forutsetninger som anvendes.¹⁵ Avtalerevisjon etter avtaleloven § 36 og læren om bristende forutsetninger er kompliserte tema, og siden de krever en mer omfattende behandling enn oppgaven tillater vil de ikke bli behandlet videre.

I det følgende vil betegnelsene *part*, *debitor*, *realdebitor*, *kontraktspart* og *avtalepart* bli brukt som synonymer for å beskrive personene i en avtale. Denne terminologien vil hovedsakelig bli brukt om den personen som påberoper force majeure som ansvarsfritak på grunn av at en ekstraordinær og utenforliggende værhendelse hindrer levering.¹⁶ Tilsvarende blir *force majeure-begivenheter*, *force majeure-omstendigheter*, *force majeure-hindringer* og *force majeure-hendelser* brukt som synonymer for å beskrive de værhendelsene som hindrer kontraktmessig oppfyllelse. Den skiftende terminologien er ikke ment å ha noen praktisk betydning foruten å skape en språklig variasjon i oppgaven.

I noen fremstillinger i litteraturen brukes termene *hindringsansvar* og *hindringsfritak* om *kontrollansvaret*.¹⁷ Samtlige betegnelser er godt innarbeidet i norsk rett, men brukes sjeldent om en annen i litteraturen.¹⁸ I samsvar med godt innarbeidet begrepsbruk og for ryddighetens skyld vil denne oppgaven konsekvent bruke kontrollansvaret om regelen inntatt i kjøpsloven av 1988 § 27.¹⁹

¹² Lov 31. mai 1918 om avslutning av avtaler, om fuldmagt og om ugyldige viljесerklæringer (avtaleloven – avtl.).

¹³ Erlend Haaskjold, *Obligasjonsrett – en innføring*, Universitetsforlaget, 2017, s. 214 og 215 og Hagstrøm mfl. (2021) s. 287.

¹⁴ Rørvik, Malin H., Anja Engebø og Benjamin S. Agdestein. «Kontrakten har blitt nærmest umulig å oppfylle som avtalt – hva gjør man da?», (2020) <https://www.berngaard.no/aktuelt/kontrakten-har-blitt-naermest-umulig-aa-oppfylle-som-avtalt-hva-gjor-man-da> (lest 13.05.23).

¹⁵ Lov 24. mai 1907 nr. 2 om kjøb (kjøpsloven) [opphevet], Hagstrøm mfl., (2021) s. 287 og Rt. 1927 s. 993.

¹⁶ Olav Torvund, *Kontraksregulering – IT-kontrakter*, Tano Aschehoug, 1997, s. 133.

¹⁷ Se for eksempel Mikelsen (2011) og Kai Krüger, «Hindringsansvar – ny kontraktsrettslig ansvarsfigur», *Jussens Venner*, 1992, s. 337-381.

¹⁸ Se for eksempel Ola Mestad (1991), Roald Martinussen (2012) og Hagstrøm mfl. (2021) hvor alle bruker betegnelsen kontrollansvar i litteraturen.

¹⁹ Lov 13. mai 1988 nr. 27 om kjøp (kjøpsloven – kjl.).

1.3 Rettskilder og metode

Rettskildebildet i kjøps- og kontraktsretten er komplisert og nyansert.²⁰ Globaliseringen, som åpner for at flere kontrakter blir inngått over landegrenser, har gjort at det har oppstått et behov for omfattende internasjonal og regional regulering. I likhet med nasjonal rett er force majeure også et anerkjent ansvarsfrihetsgrunnlag i folkeretten. Force majeure er derfor også behandlet i internasjonale traktater, prinsipper og standardkontrakter.

Rettskildesituasjonen bærer preg av generelle redegjørelser, og force majeure-begrepet er grundig behandlet i litteraturen og rettskildene for øvrig. Likevel finnes det begrenset med rettskilder som særskilt behandler force majeure-begrepet i lys av klimaendringene. Sentrale forfattere som Ola Mestad, Roald Martinussen og Viggo Hagstrøm gir en detaljert og utfyllende redegjørelse av force majeure-begrepet i litteraturen, men omtaler klimarelaterte force majeure-omstendigheter kun på noen få sider hver.²¹

På kjøpsrettens rettsområde er det også en utfordring at store deler av rettspraksis om force majeure er fra tidlig 1900-tallet og handler hovedsakelig om enten prisstigning, råvaremangel eller krig.²² Til sammenligning eksisterer det kun en norsk høyesterettsavgjørelse om kjøpsloven 1907 § 24 fra etterkrigstiden og ingen høyesterettsdommer som direkte behandler kontrollansvaret i kjøpsloven 1988 § 27.²³

De siste årene har det også vært få klimarelaterte force majeure-saker til behandling i domstolen. Det antas at det er fordi partene i større grad tar forbehold og reserverer seg mot ekstremværhendelser i avtalen.²⁴ Enkelte av dommene som vil bli behandlet i det følgende omhandler derfor ikke forholdet mellom force majeure og klimaendringer direkte, men vil likevel bli omtalt i den utstrekning dommen også inneholder generelle uttalelser og bemerkninger fra Høyesterett som har overføringsverdi også til klimarelaterte force majeure-tilfeller.

²⁰ Jo Hov og Alf Petter Høgberg, *Obligasjonsrett*, 2. utgave, Papinian, 2017, s. 41.

²¹ Se blant annet Mestad (1991) side 312-315, Martinussen (2012) side 106 og Hagstrøm mfl. (2021) side 529.

²² Viggo Hagstrøm, *Kjøpsrett*, Universitetsforlaget, 2005, s. 22 og Kai Krüger, *Norsk kjøpsrett*, 4. utgave, Alma Mater forlag AS, 1999, s. 286.

²³ Anders B. Mikelsen, *Hindringsfritak*, Gyldendal Norsk Forlag AS, 2011, s. 157, Hagstrøm mfl. (2021) s. 290 og John Egil Bergem, *Norsk lovkommentar: Kjøpsloven – kjl. 1988*, Note 125 til § 27, rettsdata.no (lest 20.05.23). Dommen det siktes til her er Rt. 1970 s. 1059 (Knutelin) som vil bli behandlet under i delkapittel 3.4.1.

²⁴ Martinussen (2012) s. 106.

Siden det er begrenset med rettspraksis om kontrollansvaret og klimarelaterte force majeure-omstendigheter i Norge, vil oppgaven også vise til avgjørelser fra internasjonale domstoler og andre lands interne rettsavgjørelser. Selv om avhandlingen tar utgangspunkt i norsk rett, er oppgaven ikke avgrenset mot internasjonal rett eller utenlandsk rettspraksis. En slik avgrensning hadde vært unaturlig da både klimaendringer og force majeure har en internasjonal side.²⁵

Klimaendringer er på den andre siden godt dokumentert i nyere klimaforskning og tilhørende klimarapporter. Nasjonalt driver Meteorologisk Institutt (MET), et norsk statlig forvaltningsorgan, med utstrakt forskningsvirksomhet og klimaovervåkning.²⁶ Internasjonalt er det rapportene fra FNs klimapanel (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) som er det viktigste faglige grunnlaget om klimaendringer.²⁷ Klimaforskning og empiri hentet fra FNs sjette hovedrapport (2021-2023)²⁸ og rapporter fra Meteorologisk Institutt har vært viktige kilder for å gi oppgaven et godt faggrunnlag og oppdatert bilde av dagens klimasituasjon.²⁹

Opgaven tar utgangspunkt i klimaendringene som empirisk premiss, og kan betegnes som både rettsdogmatisk og rettspolitisk. Kapittel 3 er i hovedsak rettsdogmatisk da hensikten er å kartlegge gjeldende rett gjennom å analysere rettskildene som grunnlag for force majeure. Videre blir kapittel 4 underlagt en rettspolitisk og rettskritisk analyse. Force majeure-begrepet blir da kritisk vurdert i lys av klimaendringene og det vil bli foretatt en vurdering de lege ferenda.

1.4 Videre fremstilling

Avhandlingen er inndelt i fem kapitler. Kapittel 1 innleder med å presentere oppgavens tema og problemstilling. Hoveddelen starter i kapittel 2, hvor det blir redegjort kort om klimaendringene, med henvisning til nyere klimaforskning. For å kunne analysere hvordan klimaendringene påvirker terskelen og vilkårene for force majeure er det nødvendig å først få

²⁵ Kåre Lilleholt, *Kontraksrett og obligasjonsrett*, Cappelen Damm Akademisk, 2017, s. 233.

²⁶ Klima og miljødepartementet. «Meteorologisk Institutt» (u.å.)

<https://www.regjeringen.no/no/dep/kld/organisasjon/etater-virksomheter/meteorologisk-institutt/id2583307/> (lest 05.06.23).

²⁷ Miljødirektoratet. «Om FNs klimapanel», (2023) <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/klima/fns-klimapanel-ipcc/om-ipcc/> (lest 05.06.23).

²⁸ Intergovernmental Panel on Climate Change. «IPCC Sixth Assessment Report», (2021-2023).

²⁹ Meteorologisk Institutt. «MET report», (2022) <https://www.met.no/publikasjoner/met-report> (lest 09.06.23).

en forståelse for dagens klimasituasjon og hvordan klimaendringene har utviklet seg. Deretter, i kapittel 3, blir det vist til de rettslige grunnlagene for å påberope force majeure. Fremstillingen er nødvendig for å gi leseren en forståelse for hvordan begrepet og terskelen har utviklet seg i tråd med lovendring og samfunnsutvikling. Avslutningsvis, i kapittel 4, vil det bli vist til begrepets dynamiske side, der også de tradisjonelle vilkårene for force majeure vil bli drøftet i lys av klimaendringene. Oppgaven vil til slutt i kapittel 5 komme med noen avsluttende bemerkninger.

2 Kort om klimaendringer

2.1 Innledende bemerkninger

I dette kapittelet vil det bli gitt en generell innføring i dagens klimasituasjon, med særlig fokus på utviklingen av klimaendringer. For å gjøre fremstillingen så presis som overhodet mulig vil oppgaven løpende vise til oppdatert klimadata, i form av nyere klimaforskning og konkrete tall. Uten kunnskap om klimaendringer og dagens klimabilde blir det vanskelig å drøfte hvordan terskelen og vilkårene for å påberope force majeure kan bli påvirket av dagens og fremtidens klimasituasjon.

2.2 Klimaforskning

Nyere klimaforskning fra Meteorologisk Institutt varsler at klimaet blir varmere og våtere.³⁰ I delrapport 2: *AR6 Climate Change 2020: Impacts Adaption and Vulnerability* konkluderer FNs klimapanel med at det har skjedd en global økning i hyppighet og intensitet av ekstremvær og ekstremt klima.³¹

Sommeren 2022 ble målt til den varmeste i Europa noensinne,³² og over 20 000 mennesker døde på grunn av hetebølger og ekstremvarme.³³ Ifølge Carbon Brief, et britisk nettsted som spesialiserer seg på klimaendringene, var tørken Sør-Europa opplevde i fjor sommer den verste

³⁰ Meteorologisk Institutt. «Det blir varmere», (2017) <https://www.met.no/vaer-og-klima/hvordan-blir-vaeret-i-framtiden> (lest 25.01.23).

³¹ Intergovernmental Panel on Climate Change. «Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability», (2022) punkt B.1.1.

³² Flølo, Karin. «Sommeren 2022 var den varmeste noensinne», (2022) <https://www.klartale.no/verden/2022/09/08/sommeren-2022-var-varmest-noensinne/> (lest 24.02.23).

³³ Øverbø, Olav A. «Over 20000 ekstra dødsfall i Europa hetebølger», (2022) <https://energiogklima.no/nyhet/fem-paa-fredag/over-20000-ekstra-dodsfall-i-europas-hetebolger/> (lest 17.02.23).

på 500 år.³⁴ Tradisjonelt så har hetebølger i Europa hovedsakelig rammet land i sør, men nyere klimaforskning viser en økt tendens av hetebølger også lenger nord på kontinentet.³⁵

Effekten av klimaendringene er også synlige i Norge. Klimaet i Norge har blitt betraktelig mildere sammenlignet med tidligere år. Tall fra Meteorologisk Institutt's rapport, MET report No 1/2022 *Hetebølger i Norge 1961-2020*,³⁶ viser at hetebølger i Norge skjer hyppigere, øker i omfang og er mer langvarige. Et varmere klima gjør at isbreene smelter og havnivået stiger. Økt forekomst av styrtregnhendelser kan også utløse flom og skred. For å minimere skadeomfanget av lokale naturødeleggelse må samfunnet og jussen forberede og tilpasse seg klimaendringene.³⁷

2.3 Hvilke naturhendelser omfattes av force majeure-begrepet?

Naturskadeerstatningsloven § 4 1. ledd oppramser «skred, storm, flom, stormflo, jordskjelv og vulkanutbrudd» som eksempler på naturulykker.³⁸ Disse naturhendelsene vil også typisk falle inn under force majeure-begrepet. Ansvarsfrihet etter force majeure avgrenses imidlertid mot mer vanlige naturfenomen, som for eksempel små ras og mindre inngripende uvær.³⁹ Mindre variasjoner i temperatur og små avvik fra historiske værmønstre er ikke tilstrekkelig for at en værhendelse kan betegnes som ekstraordinær.

Saken inntatt i Rt. 1910 s. 928 om leveringsmislighold av tømmer på grunn av dårlig kjøreforhold er illustrerende for vurderingen av hvilke værforhold som omfattes av force majeure-fritaket. Når det gjaldt vinterens dårlige kjøreforhold som force majeure-begivenhet uttalte førstvoterende at «om de end var vanskelige, ikke var i den grad abnorme» at de kunne fritas fra oppfylleelsesplikten.⁴⁰ Med dommen statuerer Høyesterett at det er høy terskel for

³⁴ Amundsen, Ingeborg H. «Bildene som skremmer Italia: - Et av de viktigste tegnene», (2023) <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/4oXMPe/italia-toerker-opp-viktigste-tegn-paa-klimaendringer> (lest 03.05.23).

³⁵ Stoksvik, Marthe, Harpreet Kaur Nijjer og Nina Rangsoy. «Hetebølge på vei nordover: - Hyppigere og mer intense», (2022) <https://www.vg.no/nyheter/utenriks/i/9K5v7r/heteboelge-paa-vei-nordover-hyppigere-og-mer-intense> (lest 04.05.23).

³⁶ Tajet, Helga T. T. mfl., «Hetebølger i Norge 1961-2020», *Metreport No. 1/2022*. Se særlig rapportens side 10 punkt 3.1.3.

³⁷ Klima- og miljødepartementet, «Slik kan vi tilpasse oss klimaendringene», (2021) <https://www.regjeringen.no/no/tema/klima-og-miljo/klima/innsiktsartikler-klima/klimatilpasning/id2344803/> (lest 09.06.23).

³⁸ Lov 15. august 2014 om erstatning for naturskader (naturskadeerstatningsloven).

³⁹ Mestad (1991) s. 312 og NOU 1976: 34 s. 60.

⁴⁰ Jf. Rt. 1910 s. 928 side 930 og Mestad (1991) s. 314.

ansvarsfrihet og at det ikke er tilstrekkelig at avtalen i sin alminnelighet har blitt vanskeligere å oppfylle. Leveringsproblemer på grunn av utfordrende værforhold er ikke sammenfallende med ansvarsfritak etter force majeure-regelen på grunn av ekstraordinære værhendelser.

Enkelte kontraktstyper er mer sårbare, og i større grad utsatt for at ekstremvær påvirker partenes evne til å oppfylle kontrakten. Her kan det for eksempel nevnes bygg- og anleggsbransjen, jordbruk og transportbransjen. Hvilke naturhendelser som kvalifiserer som force majeure vil avhenge av kontraktstypen, og av om partene eksplisitt har reservert seg mot den spesifiserte begivenheten i avtalen eller ikke.

3 Grunnlag for å påberope force majeure

3.1 Innledende bemerkninger

Force majeure som hjemmel for ansvarsfrihet kan følge av lov, avtale eller ulovfestet rett. Hvorvidt og eventuelt når force majeure kan påberopes vil avhenge av det rettslige grunnlaget. I dette kapittelet vil det bli redegjort for flere rettslige grunnlag som kan påberopes av en part som opplever leveringsvansker på grunn av en utenforliggende og ekstraordinær værhendelse. En slik gjennomgang av force majeure-begrepets rettsutvikling er nødvendig for å senere kunne kartlegge klimaendringenes effekt på force majeure-begrepet.

3.2 Internasjonale rettskilder

Force majeure-begrepet er allment kjent i internasjonal handelspraksis og blir regulert i flere traktater, prinsipper, statutter og standardklausuler. Av hensyn til rettsenhet, konsekvens og sammenheng i rettssystemet er det formålstjenlig at den nasjonale lovgivningen er i overensstemmelse med internasjonal lovgivning om force majeure.⁴¹ En ensartet anvendelse vil også være viktig for å ivareta partenes forretningsforhold og av hensyn til forutberegnelighet i avtaleforholdet.

FN-konvensjonen om internasjonale løsørekjøp (CISG) er en multilateral traktat utformet som en internasjonal kjøpslov.⁴² CISG regulerer tvister mellom parter i internasjonale varekjøp og

⁴¹ Innst. O. nr. 51 (1987-1988) Innstilling fra justiskomiteen om A) Kjøpslov og B) Lov om samtykke til ratifikasjon av FN-konvensjonen om kontrakter for internasjonale løsørekjøp, vedtatt 11 april 1980.

⁴² *Konvensjonen om kontrakter for internasjonale løsørekjøp*, Wien 11. April 1980.

gjelder for de statene som har ratifisert traktaten.⁴³ Konvensjonen er inkorporert og gjelder som norsk lov gjennom kjøpsloven § 87.⁴⁴ Formålet med traktaten er å fremme rettsenhet ved å harmonisere den internasjonale kjøpsretten i et felles regelverk jf. dens art. 7 første ledd.⁴⁵ Force majeure er regulert i CISG art. 79 og har en del likhetstrekk med tradisjonell force majeure-lære, men en fullstendig parallellitet er det likevel ikke. De tradisjonelle definisjonene av force majeure oppstilte som regel et vilkår om at hindringen måtte være av en ytre karakter. Tilsvarende vilkår er ikke inntatt i art. 79, men artikkelen stiller som krav at hindringen er utenfor debtors kontroll.⁴⁶

I likhet med CISG har også International Chamber of Commerce (ICC) force majeure-reguleringer. Først i 1985 ble force majeure regulert i ICC Publication No. 421.⁴⁷ I 2003 ble reguleringen, etter inspirasjon fra CISG, erstattet av ICC Force majeure Clause.⁴⁸ Klausulene ble utarbeidet i en «long form» og en «short form», og har en detaljert utforming som eksplisitt nevner naturkatastrofer og ekstreme værhendelser som eksempel på force majeure-begivenheter som kan gi ansvarsfrihet.⁴⁹ Standarder og retningslinjer fra ICC er ikke rettslig bindende, men kan brukes som støtteargument i handelstvister.

I tillegg til ICC og CISG regulerer også UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts grenseoverskridende kommersielle kontrakter, og arbeider mot en internasjonal harmonisert handelsrett.⁵⁰ UNIDROIT Principles er et internasjonalt anerkjent og omfattende ikke-bindende regelsett som henter sin rettskildemessige vekt og legitimitet fra sin overbevisningskraft og anerkjennelse. Anbefalingene regulerer force majeure i art. 7.1.7.⁵¹

⁴³ Mikelsen (2011) s. 21.

⁴⁴ Johan Giertsen, *Avtaler*, 4. utgave, Universitetsforlaget, 2021, s. 35.

⁴⁵ Mikelsen (2011) s. 21.

⁴⁶ Lilleholt (2017) s. 233.

⁴⁷ International Chamber of Commerce. «ICC force majeure and hardship clause. Introductory note and commentary», (2020) <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2020/07/icc-forcemajeure-introductory-note.pdf> (lest 07.05.23).

⁴⁸ Mikelsen (2011) s. 253.

⁴⁹ International Chamber of Commerce. «ICC force majeure and hardship clauses. ICC force majeure clause («clause»», (2020) <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2020/03/icc-forcemajeure-hardship-clauses-march2020.pdf> (lest 12.05.23).

⁵⁰ International Institute for the Unification of Private Law, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016*, Roma 2016.

⁵¹ Se for eksempel sak nr. A59-342/2014. I denne saken inngikk russiske myndighet en avtale med et russisk selskap om byggingen en dam. Selskapet var for sent ute til å ferdigstille byggverket og påberopte force majeure som fritaksgrunn fordi det var flom i elven. Med hjemmel i russisk intern lov og UNIDROIT Principles art. 7.1.7 fikk ikke selskapet medhold i sitt krav om ansvarsfritak på grunn av force majeure. Domstolen viste til at selskapet kunne ha forutsett værforholdene.

For å etterleve det overordnende formålet om en felles internasjonal regulering er det stor grad av parallellitet i utformingen og innholdet av de internasjonale force majeure-bestemmelsene. Samtlige av bestemmelsene stiller som vilkår for ansvarsfrihet at ikke-oppfyllelsen skyldtes en hindring utenfor partenes kontroll, som vedkommende ikke kunne ha tatt i betraktning på kontraktstidspunktet eller ha unngått eller overvunnet konsekvensene av. At det ligger til grunn en felles forståelse for force majeure-begrepet gir uttrykk for at det er generell konsensus på området.

3.3 Regionale rettskilder

Principles of European Contract Law (PECL)⁵² er et ikke-bindende regelsett som har flere formelle og innholdsmessig likhetstrekk med UNIDROIT Principles.⁵³ Arbeidet med PECL ble utformet av Commission on European Contract Law (Lando-kommisjonen), en gruppe fremragende og faglig kompetente europeiske jurister som hadde som mål å harmonisere den europeiske kontraktsretten.⁵⁴ Regelsettet har ikke fått delegert normgivningskompetanse fra et overordnet organ, og mangler derfor autoritet og demokratisk legitimitet.⁵⁵ PECL sin rettskildemessige vekt er derfor begrenset til dens overbevisningskraft og status i rettssamfunnet.⁵⁶

Force majeure er hjemlet i PECL art. 8:108, og fritar den misligholdende parten for ansvar dersom ikke-oppfyllelsen skyldtes en hindring utenfor hans kontroll, som han ikke med rimelighet kunne forutse eller overvinne følgende av. Bestemmelsen har ingen opplisting av hvilke forhold som kan kvalifisere som force majeure. En slik åpen formulering ivaretar fleksibiliteten og effektiviteten slik at det ikke blir behov for å kontinuerlig endre bestemmelsen for at den skal være i tråd med samfunnsutviklingen.

Force majeure er også regulert i forordninger, men siden Norge ikke er medlem av Den Europeiske Union (EU) får ikke rettsaktene direkte virkning.⁵⁷ Norge har imidlertid forpliktet seg gjennom EØS-avtalen til å gjennomføre rettsakter som regulerer EUs indre marked i norsk

⁵² Commission on European Contract Law, *Principles of European Contract Law*.

⁵³ Hagstrøm mfl. (2021) s. 69.

⁵⁴ Hagstrøm mfl. (2021) s. 69 og Lilleholt (2017) s. 39.

⁵⁵ Hov og Høgberg (2017) s. 68.

⁵⁶ Hagstrøm mfl. (2021) s. 68 og 69 og Hagstrøm (2005) s. 22.

⁵⁷ Europalov. «Om EU-rettsaktene», (u.å.) <https://www.europalov.no/laer-mer/eu-rettsaktene> (lest 13.06.23).

rett. Forordninger blir gjort til en del av gjeldende norsk rett gjennom lov- eller forskriftsvedtak.⁵⁸ Gjennomføring av forordninger i skaper forutberegnelighet i avtaler og kan også være med på å forenkle samarbeidet mellom Norge og andre EU-land.

Etter flyplassforordningen art. 5 nr. 3 fritas et flyselskap fra å betale erstatning dersom det kan godtgjøres at innstillingen skyldes «ekstraordinære omstendigheter som ikke kunne vært unngått selv om alle rimelig tiltak var truffet».⁵⁹ Stenging av luftrommet på grunn av vulkanutbrudd på Island er et eksempel på en ekstraordinær hendelse som fritar flyselskapet for erstatningsansvar.⁶⁰ Tilsvarende force majeure-regulering er nå også å finne i Europaparlamentets- og rådsforordning om jernbanepassasjerers rettigheter og forpliktelser.⁶¹ Bestemmelsen fritar jernbaneforetakene for erstatningsansvar dersom forsinkelsen skyldes «ekstraordinære omstendigheter eller store naturkatastrofer», men ansvaret avgrenses mot «normale, årstidsbetingende værforhold». Forordning trådte i kraft i EU den 7. juni 2023 og er foreløpig ikke gjennomført i norsk rett.⁶² Den nye force majeure-reguleringen gir jernbaneforetakene et mer omfattende vern, da de ikke lenger blir erstatningsansvarlige for en forsinkelse som skyldtes en force majeure-situasjon.

Selv om Norge ikke er medlem av EU, er avgjørelser fra Den Europeiske Unions domstol (EU-domstolen) retningsveiledende, og får betydning for Norge gjennom EØS-avtalen. Norske domstoler skal tolke EØS-retten i samsvar med EU-domstolen slik at EØS-rettslige spørsmål får samme utfall i Norge som resten av Europa.⁶³ Rettspraksis fra EU-domstolen inneholder prinsipielle utsagn og uttalelser om sentrale trekk ved force majeure-reguleringer.⁶⁴

I perioden mellom 1962-1970 inneholdt force majeure-reguleringer om omsetning av jordbruksprodukter en opplisting av forhold som kunne kvalifisere som force majeure. Av naturrelaterte begivenheter nevnte oppregningen kun «shipping hold-up because of icing

⁵⁸ Utenriksdepartementet. «Slik blir EØS-regelverk til», (2023)

<https://www.regjeringen.no/no/tema/europapolitikk/eos1/eos-regelverk/id686837/> (lest 13.06.23).

⁵⁹ Europaparlaments- og rådsforordning (EF) nr. 261/2004 av 11. februar 2004 om fastsettelse av felles regler for erstatning og assistanse til passasjerer ved nektet ombordstigning og ved innstilte eller vesentlig forsinkede flyginger samt om oppheving av forordning (EØF) nr. 295/91 [Flypassasjerforordningen 2004].

⁶⁰ Se Lilleholt (2017) s. 235 og sak C-12/11 *Denise McDonagh v Ryanair Ltd* (2013).

⁶¹ Europaparlaments- og rådsforordning (EU) 2021/782 av 29. april 2021 om jernbanepassasjerers rettigheter og forpliktelser.

⁶² EØS-notatbasen. «Jernbanepassasjerrettighetsforordning», (2021) <https://www.regjeringen.no/no/sub/eos-notatbasen/notatene/2018/jan/jernbanepassasjerrettighetsforordning/id2590053/> (lest 13.06.23).

⁶³ Arnfinn Bårdsen, «Den internasjonale rettens innflytelse i Norge», foredrag på «åpen dag» 1. juli 2015.

⁶⁴ Mestad (1991) s. 47.

waters».⁶⁵ I senere tid har force majeure-bestemmelser blitt brukt uten noen nærmere presisering av hvilke forhold som kan gi ansvarsfrihet.

EU-domstolen har vært konsekvent i sin forståelse av force majeure-begrepet.⁶⁶ Domstolen har både uttalt seg om hvordan force majeure-spørsmålet generelt skal avgjøres, og om det nærmere innholdet i force majeure-begrepet når det opptrer i ulike sammenhenger.⁶⁷ I sak C-334/08 *European Commission v. Italian Republic* avsnitt 46 definerte EU-domstolen force majeure som «abnormal and unforeseeable circumstances, outside the control of the party relying thereupon, the consequences of which, in spite of the exercise of all due care, could not have been avoided».⁶⁸ Samme forståelse av force majeure-begrepet ble også lagt til grunn av domstolen i sak 284/82 *Acciaierie e Ferriere Busseni SpA v Commission of the European Communities* på dommens side 566.⁶⁹

3.4 Nasjonale rettskilder

3.4.1 Kjøpsloven av 1907

Force majeure ble regulert i § 24 i kjøpsloven av 1907, som opererte med et skille mellom individuelt bestemte ytelser og artsbestemte ytelser. Ved mislighold av en forpliktelse i en kjøpsavtale om en speciesytelse ble debitor kun forpliktet til å betale erstatning hvis vedkommende hadde opptrådt uaktsomt.⁷⁰ Motsatt så var ansvaret for generiske ytelser ikke betinget av skyld, men et objektivt ansvar med unntak av force majeure.⁷¹

Ansvarsfrihet etter § 24 inntrådte først der «muligheden af at opfylde aftalen maa ansees udelukket». Selgeren ble med andre ord ikke ansvarsfri hvis leveringshindringen kunne unngås med dekningskjøp.⁷² I avtaler om kjøp har oppfatningen av hvilke hendelser som kan få betydning for selgers leveringsplikt tradisjonelt vært streng.⁷³ Ansvarsfritak for en selger av en artsbestemt ting var mer eller mindre betinget av at det forelå «objektiv umulighet», det vil si

⁶⁵ Mestad (1991) s. 48.

⁶⁶ Jf. C-296/87 *McNicholl and others v. minister for agriculture* (1988) avsnitt 11.

⁶⁷ Jf. Mestad (1991) s. 48 og avgjørelsen inntatt i C-4/68 *Schwarzwaldmilch* (1968) s. 385. Her uttaler EU-domstolen at det nærmere innholdet i force majeure-begrepet må forstås ut ifra sammenhengen og rettsområdet det brukes i.

⁶⁸ Jf. C-334/08 *European Commission v Italian Republic* (2010).

⁶⁹ Tilsvarende uttalelser er også å finne i EU-domstolens avgjørelse inntatt i C-209/83 *Ferriera Valsabbia SpA v Commission of the European Communities*.

⁷⁰ Peter Hallsteinsen, *Alminnelig obligasjonsrett*, Gyldendal Norsk Forlag AS, 2018, s. 444.

⁷¹ Kaija Bjelland, *Robins guide til obligasjonsretten*, Gyldendal Juridisk Forlag, 2014, s. 92.

⁷² Hov og Høgberg (2017) s. 228.

⁷³ Hagstrøm mfl. (2021) s. 289.

at det hadde vært umulig for alle å oppfylle avtalen. Erstatningsreglene hvilte på en tanke om at debitor, dersom han for eksempel hadde hatt utfordringer med å levere et avtalt parti av en artsbestemt ytelse etter at avlingene slo feil etter en lang sommer med styrtregn, likevel ikke hadde blitt ansvarsfri hvis varen kunne ha blitt skaffet på en annen måte.

Saken inntatt i Rt. 1914 s. 869 illustrerer at terskelen for ansvarsfrihet er høy og at det stilles relativt strenge krav til kontraktsoppfyllelse. I denne saken påberopte selger av et parti med tørrfisk ansvarsfritak etter at værhindringer gjorde det vanskelig for selger å tørke tørrfisk. Høyesterett konkluderte med at værhindringene ikke kunne klassifiseres som et force majeure-fritak. Vilkåret om at det må foreligge «objektiv umulighet» var ikke oppfylt da selger ikke hadde gjort tilstrekkelig med anstrengelser for å bringe produktet i kontraktsmessig stand.

Rettstilstanden og innholdet av § 24 ble illustrert i Rt. 1970 s. 1059 Knutelin-dommen. I nevnte sak krevde kjøper erstatning for tapt fiske som følge av forsinket levering av en loddenot. Høyesterett frifant selgeren for objektivt ansvar på bakgrunn av at det var umulig både innenlands, utenlands eller ved egen produksjon å skaffe et tilstrekkelig kvantum med knutelin for å ferdigstille loddenoten.⁷⁴ Det forelå verken objektiv eller subjektiv umulighet da både selger og andre notprodusenter fortsatte å levere i perioden. I denne avgjørelsen la Høyesterett til grunn en mindre streng forståelse av vilkåret «objektiv umulighet». Rettsavgjørelsen synes å gå langt i retning av kontraktsrevisjon og åpner for en lempeligere og liberal holdning overfor selger.⁷⁵

Som eksempel på hindringer som kvalifiserte som force majeure-begivenheter nevnte kjl. § 24 eksplisitt «krig, indførselsforbud eller lignende». Bestemmelsen nevnte verken naturkatastrofer eller ekstremvær som typiske force majeure-hendelser. Formuleringen «eller lignende» viser imidlertid til at oppramsingen ikke er uttømmende og at den åpner for en lempeligere og fleksibel fortolkning.⁷⁶ Fraværet av en eksplisitt regulering av ekstreme værhendelser som ansvarsfritaksgrunn kan forklares ut ifra klimadata. I en klimarapport fra 2021 gjennomført av Verdens meteorologiske institutt (WMO) kommer det frem at værrelaterte naturkatastrofer har

⁷⁴ Se Rt. 1970 s. 1059 på side 1064.

⁷⁵ Hagstrøm mfl. (2021) s. 290. I Rt. 1935 s. 122 (Falconbridge) og Rt. 1951 s. 371 (Vedbolag) ble også kravet til force majeure lempet. Avgjørelsene omhandler økonomisk force majeure, men Høyesterett sine uttalelser om en lempeligere tilnærming til selger gjelder generelt.

⁷⁶ Hagstrøm mfl. (2021) s. 289.

femdoblet seg siden 1970.⁷⁷ Ifølge klimaforskning fører klimaendringene til flere naturkatastrofer og større materielle skader enn tidligere. Dette har igjen medført at naturkatastrofer har blitt en enda større utfordring for kontraktmessig oppfyllelse enn det har vært tidligere.

3.4.2 Kjøpsloven av 1988

Den någjeldende kjøpsloven av 1988 er langt på vei inspirert og bygget opp etter samme mønster som CISG.⁷⁸ Da CISG gikk bort fra skillet mellom genus- og speciesytelser aktualiserte det spørsmålet om det i norsk rett også var behov for lovendring. Både av hensynet til å ivareta partenes forutberegnelighet og med et ønske om å fremme en uniform anvendelse av regelverket forlot norsk lovgivning også skille mellom genuskjøp og spesiekjøp ved innføring av kontrollansvaret.⁷⁹ For genusytelser innebar innføringen av kontrollansvaret et lempeligere ansvar for realdebitor, mens kontrollansvarsregelen medførte en noe strengere ansvar ved individuelt bestemte kjøp fordi ansvaret ikke lenger var betinget av culpa hos selgeren.⁸⁰ Lovendringen innebar med det en endring av rettstilstanden.⁸¹

Kontrollansvaret er kjøpslovens hovedregel for erstatning ved uteblitt eller forsinket levering.⁸² Ordlyden i § 27 er langt på vei en direkte oversettelse av CISG art. 79 og inneholder de samme kumulative fritaksvilkårene: hindringsvilkåret, betraktningvilkåret, kontrollvilkåret og aktivitetsvilkåret.⁸³ For at selger skal slippe ansvar etter kjøpsloven § 27 må forsinkelsen skyldes en hindring, utenfor selgers kontroll, som selgeren ikke mer rimelighet kunne ventes å ta i betraktning ved avtaleinngåelsen eller unngå eller overvinne følgene av.⁸⁴ Kontrollansvarsregelen har ingen opplisting av hvilke forhold som utgjør en hindring for oppfyllelse av avtalen, men forarbeidene nevner naturkatastrofer som et av flere eksempler.⁸⁵

⁷⁷ NTB. «Femdobling i værrelaterte naturkatastrofer, viser WMO-rapport», (2021) <https://forskning.no/klima-ntb-vaer-og-vind/femdobling-i-vaerrelaterte-naturkatastrofer-viser-wmo-rapport/1904473> (lest 30.01.23).

⁷⁸ Hov og Høgberg (2017) s. 41.

⁷⁹ I Lilleholt (2017) s. 234 står det at selv om den nye kjøpsloven ikke videreførte skillet mellom genus- og speciesytelser, kan en ikke-oppfyllelse i kjøp av bestemte ting lettere gi ansvarsfritak sammenlignet med kjøp av artsbestemte ting.

⁸⁰ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 38.

⁸¹ Maria Veia Lund, *Karnov lovkommentar: Kjøpsloven – kjl. 1988*, Lovkommentar 1 til § 27 1. ledd, lovdata.no (lest 02.05.23).

⁸² Martinussen (2012) s. 100.

⁸³ Hagstrøm mfl. (2021) s. 533 og Mikelsen (2011) s. 14.

⁸⁴ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 72.

⁸⁵ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 72.

Viktige prinsipper i kjøps- og kontraktsretten er videreført fra den gamle kjøpsloven av 1907 til moderne kjøpslovgiving.⁸⁶ Kontrollansvaret i kjøpsloven § 27 er en videreføring av force majeure-ansvaret og erstattet det tidligere objektive ansvaret med unntak for force majeure i gamle kjøpsloven § 24. I motsetning til force majeure-reguleringen i kjøpsloven av 1907 § 24 oppstiller ikke kontrollansvaret i kjøpsloven av 1988 § 27 et vilkår om objektiv umulighet.⁸⁷ At lovgiver har gått bort fra dette vilkåret kan forklares i en lovfesting av gjeldende rettstilstand.

Kontrollansvaret er ment som en nyansering av det tidligere objektive ansvaret med unntak for force majeure.⁸⁸ Selv om kontrollansvar har en tendens til å i større grad fritta realdebitor for erstatningsansvar ved uteblitt eller forsinket levering, bryter ikke ansvarsgrunnlaget med festnede rettsoppfatninger etter den tradisjonelle force majeure-reglen.⁸⁹ Innføringen og anvendelsen av kontrollansvaret skal derfor i utgangspunktet ikke gi et annet resultat, slik at de klassiske force majeure-begivenhetene fortsatt vil være ansvarsfrie etter kontrollansvaret.⁹⁰

Hvis man ser bort fra den språklige forskjellen i ordlyden er flere av de sentrale elementene og vilkårene i ansvarsgrunnlagene i stor grad sammenfallende. Rettspraksis avsagt under den gamle kjøpsloven vil derfor fortsatt være en rettesnor og fungere som tolkningsmoment ved anvendelsen av kontrollansvarsregelen eller ved tolkningen av force majeure-klausuler.⁹¹

3.4.3 Kontrollansvaret i annen nasjonal lovgivning

Etter kjøpsloven (1988) og CISG ble vedtatt har den norske kontraktslovgivningen vært gjenstand for en forholdsvis omfattende nyregulering og utvikling.⁹² Kontrollansvaret gjelder ikke lenger bare for avtaler om løsørekjøp, men kan også påberopes ved forsinket levering i andre kontraktstyper. Ansvarsgrunnlaget blir i dag brukt i de tilfellene som tidligere ble omfattet av det objektive ansvaret med unntak for force majeure.⁹³ Med kjøpsloven som veiledende

⁸⁶ Martinussen (2012) s. 18.

⁸⁷ Se Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 72 og Bergem, Lovkommentar, Note 128 (lest 26.05.23).

⁸⁸ Se Rt. 2004 s. 645 avsnitt 51 og Ot.prp.nr.80 (1986-1987) s. 37.

⁸⁹ Hagstrøm mfl. (2021) s. 549.

⁹⁰ Bjelland (2014) s. 92.

⁹¹ Martinussen (2012) s. 18 og Bjelland (2014) s. 114.

⁹² Hov og Høgberg (2017) s. 228 og Hallsteinsen (2018) s. 151.

⁹³ Hallsteinsen (2018) s. 444.

forbilde blir kontrollansvaret blant annet regulert i håndverkertjenesteloven § 28,⁹⁴ avhendingslova § 4-5,⁹⁵ husleieloven § 2-13,⁹⁶ og forbrukerkjøpsloven § 24.⁹⁷

Selv om det er stor grad av likhet i utformingen og innholdet av kontrollansvaret i de moderne kontraktslovene og kjøpsloven § 27, er det ikke en fullstendig parallellitet. Til tross for det så viser forarbeidene til kontrollansvarsreglene i håndverktjenesteloven, avhendingslova og forbrukerkjøpsloven i stor grad til kjøpslovens forarbeider.⁹⁸ Hensynet til et konsekvent rettssystem og departementet ønske om å harmonisere rettstilstanden for å skape et forutsigbart forretningsliv, tilsier at kontrollansvaret i kjøpsloven § 27 bør få betydning også ved tolkningen av kontrollansvaret i øvrig nasjonal lovgivning.⁹⁹

3.5 Avtale

Kontrollansvaret utgjør normalt kun et deklarasjonspunkt, jf. kjl. § 3 og partene står fritt til å avtale seg bort fra lovens bestemmelser. Som det ble påpekt innledningsvis eksisterer det ikke en enhetlig definisjon av force majeure.¹⁰⁰ Partene står også her derfor fritt til å selv definere rekkevidden og innholdet av force majeure-bestemmelsen i avtalen. Vurderingen og virkningen av force majeure i det konkrete tilfellet må derfor fastlegges gjennom avtaletolkning og løses i tråd med avtalens ordlyd. I de tilfellene avtalen er uklar eller ikke inneholder en force majeure-regulering, vil lovens bestemmelser eller de alminnelige reglene om force majeure komme til anvendelse.¹⁰¹

I force majeure-klausulen er det viktig at partene tar presise reservasjoner eller forbehold. I Rt. 1902 s. 394 hadde selger, på grunn av en mild vinter, vanskeligheter med å levere is med avtalt

⁹⁴ Lov 16. juni 1989 nr. 63 om håndverkertjenester m.m. for forbrukere (håndverkertjenesteloven).

⁹⁵ Lov 3. juli 1992 nr. 93 om avhending av fast eiendom (avhendingslova – avhl.).

⁹⁶ Lov 26. mars 1999 nr. 17 om husleieavtaler (husleieloven – husll.).

⁹⁷ Lov 21. juni 2002 nr. 34 om forbrukerkjøp (forbrukerkjøpsloven – fkjl.). Hov og Høgberg (2017) s. 231 gir eksempler på flere lover som har lovfestet et kontrollansvar. I HR-2016-1447-A avsnitt 55 slår Høyesterett fast at «Innføringen av kontrollansvaret ved husleieloven § 5-8 innebærer et stykke på vei en objektivisering av partenes erstatningsplikt etter loven, men mislighold er fortsatt et vilkår for erstatningsansvar.»

⁹⁸ Mikelsen (2011) s. 239. Se også Ot.prp. nr. 29 (1988-1989) s. 46-48 og s. 92, Ot.prp. nr. 66 (1990-1991) s. 100-101 og 109, Ot.prp. nr. 44 (2001-2002) s. 179. 239. I Ot.prp. nr. 29 (1988-89) s. 48 står det at «Departementet ser det for det første slik at et kontrollansvar etter mønster av kjøpsloven også gir rimelige og hensiktsmessige løsninger ved avtaler om arbeid på ting og fast eiendom».

⁹⁹ Hallsteinsen (2018) s. 151 og Mikelsen (2011) s. 240 og 244. Se også HR-2016-1447-A avsnitt 57.

¹⁰⁰ Dette ble behandlet i kapittel 1 under punkt 1.1 om tema og aktualitet.

¹⁰¹ Lian, Tom R. «Krig og eiendom», (2023) <https://juridika.no/tidsskrifter/tidsskrift-for-eiendomsrett/2023/1/artikkel/lian> (lest 19.05.23).

tykkelse.¹⁰² I avtalen var det kontraktfestet at selgeren kunne bli fri for sin forpliktelse til å levere dersom «vinteren i Norge» gjorde det umulig å skaffe is av en bestemt tykkelse. Høyesterett fritok ikke selger fra leveringsforpliktelsen og uttalte at han kunne ha skaffet is av avtalt tykkelse fra nærstående tjern.

Ved å inkludere spesifikke naturhendelser og anerkjenne dem som force majeure-begivenheter i kontrakten kan partene avtale et sterkere og mer omfattende vern enn det som følger av loven. Særlig i lys av de økende klimaendringene, og konsekvensene og usikkerhetene som kan oppstå i forbindelse med en ekstrem værhendelse, er det praktisk og økonomisk gunstig at partene beskytter seg mot erstatningsansvar i avtalen. Hvilke værforhold som defineres som ekstraordinære og upåregnelige kan være omskiftelig.¹⁰³ Det er derfor særlig viktig at parter som har inngått kontrakter som strekker seg over en lengre periode allerede på kontraktstidspunktet tar tilstrekkelig med forbehold i avtalen.

Selv i de tilfellene der det er knyttet noe usikkerhet til om en ekstrem værhendelse kan inntreffe eller ikke, så kan det være tilstrekkelig for at debitor burde ha overveid muligheten og tatt et spesifisert forbehold i avtalen.¹⁰⁴ Dersom debitor ikke reserverer mot en hindring som fremstod som aktuell på avtaletidspunktet, og hindringen på et senere tidspunkt aktualiserer seg, blir han ikke fri for erstatningsansvar selv om hindring umuliggjør levering.¹⁰⁵ En selger som tar forbehold i avtalen om at leveringsdatoen er usikker, vil normalt ikke bryte kontrakten hvis varen leveres etter antatt leveringsdato.¹⁰⁶

¹⁰² Mestad (1991) s. 314.

¹⁰³ Vinje, Eirik. «Korona, kontrakter og force majeure», (2020) <https://rett24.no/articles/korona-kontrakter-og-force-majeure> (lest 14.05.23).

¹⁰⁴ Se blant annet Hagstrøm mfl. (2021) s. 529 og Rt. 1962 s. 175, Rt. 1922 s. 562 og Rt. 1922 s. 568. I sistnevnte dom uttaler Høyesterett på side 570 at «Saadane vanskeligheter antages efter alt det foreliggende ikke at ha ligget utenfor, hvad firmaet ved leveranceavtalens avslutning burde ha tat med i beregningen». I Hallsteinsen (2018) s. 450 og 136 flg. omtales kontrollansvaret som et konkret utslag av innflytelsesprinsippet, der den parten som har størst mulighet for å forutse eller unngå en risikofaktor blir ansvarlig dersom risikoen materialiserer seg. Siden prinsippet er en delvis nyskaping og ikke omtalt tidligere litteraturen vil ikke prinsippet bli underlagt en grundigere behandling.

¹⁰⁵ Eirik Vinje. «Korona, kontrakter og force majeure».

¹⁰⁶ Se Hallsteinsen (2018) s. 450-451 og Rt. 2011 s. 670 avsnitt 38 og 41. I dommen konkluderte Høyesterett med at ordlyden i avtalen ikke tilsa at selger hadde bundet seg til å ferdigstille leilighetene på et bestemt tidspunkt.

3.5.1 Standardkontrakter

Standardkontrakter er særlig utbredt i entrepriseretten. Utenfor forbrugerforhold er rettsområdet i liten grad lovregulert og det er lang tradisjon med selvregulering i form av inkorporering av standardkontrakter. Gjennom å supplere avtalen med alminnelige kontraktsvilkår oppnår kontrakten en fleksibilitet med mulighet for tilpasning ved skiftende behov.¹⁰⁷

I likhet med kontraktslovene inneholder også standardkontrakter bestemmelser om force majeure. Forutsetningene er like som ved kontrollansvaret og tradisjonell force majeure. For å illustrere hvordan force majeure kan bli regulert i standardkontrakter, tar redegjørelsen utgangspunkt i Norsk Standard 8405 punkt 24.3 og Norsk Standard 8407 punkt 33.3. Begge bestemmelsene oppstiller fire vilkår som må være oppfylt for at det skal foreligge en force majeure-situasjon.¹⁰⁸

For det første må det være årsakssammenheng mellom force majeure-situasjonen og kontraktsbruddet. Hindringen må med andre ord være årsaken til misligholdet. Andre vilkår er at fremdriften må være hindret av forhold som partene verken direkte eller indirekte er ansvarlige for. Bestemmelsen nevner ekstraordinære værforhold som et eksempel på en begivenhet som kan fritta entreprenør eller byggherre for erstatningsansvar. Det anses som helt naturlig at standardkontraktene nevner værforhold som et eksempel på force majeure-fritak, da entreprisekontrakter er særlig værutsatt. Bestemmelsen oppstiller videre som et tredje vilkår at parten ikke burde forutsett hendelsen på avtaletidspunktet. Dersom det før kontraktstidspunktet er meldt ekstremvær under byggeprosjektet, er dette et forhold partene bør ta i betraktning. Fjerde og siste vilkår er at den som påberoper force majeure må vise til at han har forsøkt å overvinne hindringen. Hvis partene ikke har gjennomført tilstrekkelig med planlegging og tiltak for å overvinne hindringen er konsekvensen at partene selv må bære risikoen dersom værhendelsen hindrer kontraktsmessig oppfyllelse. Terskelen for å påberope force majeure er relativt høy, og det er parten som påberoper force majeure som grunnlag for fristforlengelse som har bevisbyrden.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Hagstrøm mfl. (2021) s. 50.

¹⁰⁸ Jf. NS 8405:2008 og NS 8407:2011.

¹⁰⁹ Sørensen, Amie J. «Byggherre hjørnet: Force majeure i entrepriseforhold», (2019) <https://www.estatenyheter.no/byggherre hjørnet-force-majeure-i-entrepriseforhold/255901> (lest 10.06.23).

3.5.2 Prinsippet om avtalefrihet

Avtalefriheten er en konsekvens av selvbestemmelsesretten og privat autonomien.¹¹⁰ Utgangspunktet er at enhver står fritt til å inngå eller unnlate å inngå avtaler med hvem de selv ønsker. Innholdet i avtalen blir nærmere bestemt etter enighet mellom partene.

I tråd med avtalefriheten kan partene kontraktsfeste en force majeure-bestemmelse med et annet innhold og virkning enn det som følger av loven eller standard force majeure-klausuler. Avtalen vil da være *lex specialis* og ha forrang ved eventuell motstrid.

Vilkårene i de klassiske force majeure-bestemmelsene i loven og i internasjonale traktater kjennetegnes først og fremst av å være generelt utformet. En generell utforming gir klausulen et bredt anvendelsesområde og en betydelig fleksibilitet i tolkningen.

På den andre siden kan en ulempe med en generelt utformet force majeure-klausul være at det kan oppstå noe usikkerhet knyttet til fortolkningen, herunder hvorvidt den aktuelle hendelsen kvalifiserer som force majeure eller ikke. Med en generelt utformet force majeure-klausul er det en risiko for at partene opplever tolkningen som vilkårlig og at rettssikkerheten går på bekostning av fleksibiliteten.

En annen tilnærming til utforming av en force majeure-klausul er at partene gir en oppstilling i klausulen av hvilke værhindringer som skal gi ansvarsfrihet etter reglene om force majeure. Fordelen er at partene da kan konstruere et force majeure-vern som tar hensyn til særtrekkene ved den spesifikke avtalen. En detaljert force majeure-klausul gir en større forutsigbarhet, da partene i større grad kan forutse utfallet ved en eventuell konflikt.

Dersom avtaleforholdet er spesielt sårbart for lange perioder med dårlig vær kan parten reservere seg mot oppfylleelsesplikten hvis slike ekstreme værforandringer inntreffer. Gjennom å eksplisitt reservere seg mot spesifikke hendelser kan force majeure-vern utvides og styrkes til også å omfatte hendelser som i utgangspunktet ikke hadde kvalifisert som force majeure etter lovens bestemmelser, traktater, prinsipper eller generelle standardklausuler. En utfordring kan

¹¹⁰ Jan-Ove Førstad og Aleksander F. Taule, «En introduksjon til avtaleretten», *Jussens Venner* vol. 53, 2018, s. 269-305.

imidlertid være at reguleringen blir for snever og bryter med fleksibiliteten. Da kan forhold som i utgangspunktet burde falle innenfor bestemmelsen falle utenfor.

3.5.3 Avtaler skal holdes og hensynet til forutberegnelighet

Prinsippet om at avtaler skal holdes er et bærende avtalerettslig prinsipp som er helt grunnleggende både i nasjonal og internasjonal rett.¹¹¹ Den klare hovedregel er at avtaler er bindende og skal med få unntak oppfylles etter sin ordlyd.¹¹²

Partenes enighet på avtaletidspunktet binder selvbestemmelsesretten samtidig som den også begrenser partenes fleksibilitet etter avtaleinngåelsen. Hensikten er at avtalepartene skal kunne bygge rett på kontrakten ved å innrette seg etter avtalen. Prinsippet gir partene en berettiget forventning om at kontrakten skal gjennomføres etter avtalens ordlyd og vilkår. En effektiv håndhevelse av kontrakten skaper en betydelig forutsigbarhet i avtaleforholdet og ivaretar hensynet til forutberegnelighet.¹¹³ Et vellykket avtaleforhold som bygger på pålitelige kontrakter og tillitt er viktig for å skape et trygt og effektivt forretnings- og næringsliv.

Selv om det er høy terskel for å fravike hovedregelen om at avtaler skal holdes kan en avtale bli endret eller satt til side dersom misligholdet skyldes en force majeure-hindring. Hensynet til at debitor ikke skal måtte bære konsekvensene av forhold han ikke kan klandres for veier tyngre enn hensynet til forutberegnelighet i næringslivet og prinsippet om at avtaler skal holdes.

3.5.4 Risikofordeling og rettferdighets- og rimelighetsbetraktninger

Den klare hovedregel er at partene inngår avtaler for egen regning og risiko, og står selv ansvarlige for å oppfylle sin del av avtalens forpliktelser.¹¹⁴ Det er flere grunner som taler for at en slik risikofordeling er et fornuftig utgangspunkt. Først og fremst gir ansvarsfordelingen et insentiv til at partene ikke skal inngå avtaler over egen ytelsesevne. Ved mislighold av kontrakt kan motparten fremme misligholdsbeføyelser. Den misligholdende parten må da stå til ansvar for manglende kontraktsmessig oppfyllelse. Hensikten er at reglene skal ha en preventiv effekt.

¹¹¹ Uttrykket *pacta sunt servanda*, som betyr at avtaler skal holdes, stammer fra romerretten og ble nedfelt i Norge allerede ved Lov 15. april 1687 Kong Christian Den Femtis Norske lov 5-1-1 og 5-1-2. Prinsippet er også anerkjent internasjonalt og nedfelt i blant annet UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016 art. 1.3.

¹¹² Ljone, F. «Avtalerett», (2023) <https://snl.no/avtalerett> (lest 13.05.23).

¹¹³ Giertsen (2021) s. 8.

¹¹⁴ Rørvik, Malin H., Anja Engebø og Benjamin S. Agdestein. «Kontrakten har blitt nærmest umulig å oppfylle som avtalt – hva gjør man da?».

Ettersom et kontraktsbrudd sannsynligvis også vil ha en negativ innvirkning på medkontrahenten er det rett og rimelig at den ansvarlige bærer tapet.¹¹⁵ I enkelte tilfeller, som force majeure, kan imidlertid misligholdet unnskyldes, og partene blir ansvarsfrie og risikoen fordelt. Et eksempel på et slikt tilfelle er hvis realdebitor, på grunn av en ekstraordinær klimahendelse, ikke klarer å oppfylle avtalens forpliktelser.

Et viktig hensyn bak force majeure-regelen er lik fordeling av risiko mellom kontraktspartene. Debitor hadde blitt svært dårlig stilt dersom han skulle blitt belastet med erstatningskrav fra kjøperen, samtidig som han også ble rammet av inntektstap på grunn av at ekstraordinære værforhold hindret kontraktsmessig levering. Kjøperen, som på sin side slipper å betale for varen, risikerer ikke like mye og kan ta kontakt med en annen selger for å få kjøpt tilsvarende vare.¹¹⁶ Dersom debitor alene hadde vært ansvarlig for all risiko knyttet til avtalen, hadde det medført en markant ubalanse i avtaleforholdet.

Ettersom et kjennetegn på en klimarelatert force majeure-situasjon er at oppfylleleshindringen er utenfor begge parters kontrollsfære, kan det argumenteres for at det er rett og rimelig at et eventuelt økonomisk tap blir fordelt tilnærmet likt. En rettferdig fordeling av risiko og kostnader kan også være med på å bevare det gode forretningsforholdet mellom partene. Dette gjelder likevel ikke dersom partene i kraft av avtalefriheten har fordelt risikoen på en annen måte.¹¹⁷ Se for eksempel LH-2011-146195 hvor entreprenøren ikke ble tilkjent tilleggsvederlag for ekstraordinære værforhold fordi han hadde påtatt seg en betydelig risiko for værmessige forhold i avtalen.

¹¹⁵ Se for eksempel HR-2016-1235-A avsnitt 47 hvor Høyesterett uttaler at «I det heile er det kraftverkseigaren som har konstruert kraftverket, og som då er den næraste til å bere risikoen for ein driftsstans grunna omstende ved utbygginga».

¹¹⁶ Martinussen (2012) s. 106.

¹¹⁷ Se for eksempel Rt. 1919 s. 803 hvor en fiskeklausul fritok selger fra å levere fisk i tilfeller hvor fisket var dårlig.

3.6 Ulovfestet rett

Force majeure som rettslig grunnlag for ansvarsfrihet kan også påberopes selv om det ikke finnes hjemmel i lov eller avtale. Parten som på grunn av en ekstraordinær force majeure-begivenhet opplever leveringsvansker kan påberope de ulovfestede prinsippene om force majeure dersom parten ikke kunne tatt hindringen i betraktning ved kontraktsinngåelsen.¹¹⁸

I litteraturen har det imidlertid blitt stilt spørsmål ved om kontrollansvaret også kan anses som et alminnelig obligasjonsrettslig prinsipp uavhengig av forpliktelsens art. Oppfatningen er delt.¹¹⁹ Mikelsen var av den oppfatning at man ved å bruke analogibetraktninger kunne anvende kontrollansvaret på ulovfestet grunnlag.¹²⁰ Hov og Høgberg argumenterer for at kontrollansvaret, etter innføringen av regelen i de nye kontraktslovene, har fått et så vidt anvendelsesområde at kontrollansvaret også bør anses som et allment kontraktsrettslig prinsipp, og være hovedregelen utenfor lovregulerte tilfeller.¹²¹ Forbrukerkjøpsloven § 33 kan imidlertid forstås som et motargument for å kunne anvende kontrollansvaret som et allment prinsipp. Bestemmelsen fraviker kontrollansvarsprinsippet ved mangler og erstatter det med et helt objektivt ansvar.¹²²

Det er imidlertid enighet i juridisk teori om at kontrollansvaret ikke kan anvendes på alle ulovfestede avtaletyper, og siden det likevel må legges til grunn en konkret vurdering av hvert enkelt tilfelle kan jeg si meg enig med Mikelsen om at en analogisk tilnærming er mest logisk. Problemstillingen er enda ikke behandlet i Høyesterett, og det finnes per dags dato ingen autorative kilder som anerkjenner eller avviser kontrollansvarsregelen på ulovfestet grunnlag.¹²³ Likevel er Hagstrøm mfl. klar på at kontrollansvaret har erstattet det tidligere objektive ansvaret med unntak for force majeure for så vidt gjelder generiske ytelser.¹²⁴

¹¹⁸ Deloitte Advokatfirma. «Force majeure og oppfylleleshindringer, hva er det egentlig?», (u.å.) <https://www2.deloitte.com/no/no/pages/legal/articles/force-majeure-oppfylleleshindringer-korona.html> (lest 13.05.23).

¹¹⁹ Hagstrøm mfl. (2021) s. 548.

¹²⁰ Mikelsen (2011) s. 248.

¹²¹ Hov og Høgberg (2017) s. 44 og 231.

¹²² Hov og Høgberg (2017) s. 44.

¹²³ Nisja, Ola Ø. og Tommy Thomsen. «Kontrollansvaret: Må det gjøres så vanskelig?», (2018) <https://injuria.no/arkiv/post-m9PPQ-kontrollansvaret-ma-det-gjores-sa-vanskelig> (lest 21.05.23). Se også Rt. 2008 s. 537 avsnitt 58 der mindretallet (3-2) uttalte at kontrollansvaret også bør gjelde utenfor kjøpslovgivingen for generisk bestemte forpliktelser på ulovfestet område. Uttalelsen er hentet fra mindretallvotumet og har derfor begrenset rettskildemessig vekt. Flertallet i Høyesterett tok imidlertid ikke stilling til spørsmålet om kontrollansvaret for generiske forpliktelser også kan anvendes på ulovfestet område.

¹²⁴ Hagstrøm mfl. (2021) s. 548.

4 Force majeure-begrepets rettslige utvikling

4.1 Innledende bemerkninger

I kapittel 3 ble vilkårene for å påberope force majeure i ulike rettskildefaktorer gjennomgått. Det ble også vist til rettspraksis som var med på å belyse hvordan terskelen for force majeure og kontrollansvaret tradisjonelt har vært. Hensikten med kapittel 3 var blant annet å illustrere hvordan vilkårene for force majeure ble praktisert før klimaendringene ble betraktelig mer fremtredende.

I det følgende vil det bli foretatt en nærmere analyse av force majeure-begrepets utvikling i lys av klimaendringer. Formålet med kapittelet er å vise sammenhengen mellom vilkårene, samt drøfte hvilken effekt klimaendringer har hatt på terskelen og vilkårene for force majeure.

4.2 Rettslig standard

Force majeure er et begrep som kan dateres tilbake til romerretten.¹²⁵ For at begrepet fortsatt skal være et aktuelt ansvarsfritaksgrunnlag i dag, må innholdet i begrepet tolkes og utvikles i tråd med den rådende samfunnsoppfatningen og omgivelsene rundt.¹²⁶ Særlig med hensyn til endringer i samfunnet som følge av klimaendringer er det viktig at force majeure-begrepet er tilpasningsdyktig og vilkårene fleksible når de skal anvendes på naturrelaterte hendelser.

Selv om vilkårene for ansvarsfritak etter force majeure-regelen i stor grad er de samme, kan innholdet og rekkevidden for ansvarsfrihet forandre innhold over tid og variere ut ifra kontraktstype, kjøpets art og karakter og sammenhengen regelen fremstilles i.¹²⁷ Evnen begrepet har til å tilpasse seg omgivelsene illustrerer fleksibiliteten. Force majeure er utformet som en rettslig standard og skal tolkes i tråd med den allmenne samfunnsoppfatningen.¹²⁸

¹²⁵ Lovdata. «Force majeure» (2012) https://lovdata.no/artikkel/force_majeure/103 (lest 16.01.23).

¹²⁶ Bjørn Sandvik, *Säljarens kontrollansvar: Skadeståndsansvar- rets grund och omfattning enligt köplagen och CISG*, Åbo Akademis förlag, 2004. På side 201 skriver Sandvik følgende «Force majeure har heller aldrig varit något statiskt begrepp, utan innebötfm härav har ständigt förändrats i takt med den allmänna samhällsuppfattningen genom tid och rum».

¹²⁷ Bjelland, (2014) s. 113 og Haaskjold (2017) s. 215. Jf. også HR-2016-1235-A avsnitt 34, som viser til Mestad (1991) s. 277 og Viggo Hagstrøm, *Obligasjonsrett*, 2. utgave, Universitetsforlaget, 2011, s. 279. I EU-domstolens avgjørelse inntatt i C-109/86 *Theodorakis* (1987) fremhever EU-domstolen i avsnitt 6 at force majeure-begrepet varierer etter sammenhengen det blir benyttet i.

¹²⁸ Se også Hagstrøm (2011) s. 521 hvor Hagstrøm uttaler at det objektive ansvaret med unntak for force majeure ikke er «enhetlig eller fullstendig fasttømret».

Klimaendringene har bidratt til at det har blitt en høyere terskel i vurderingen av hvilke værhendelser som kan karakteriseres som ekstreme og upåregnelige. Det er ikke nødvendigvis slik at en værhendelse som ble betegnet som ekstrem for 30 år siden fortsatt kan klassifiseres som en force majeure-hindring i dag. Økningen i omfanget av ekstremvær og naturkatastrofer synliggjør det dynamiske i force majeure-begrepet. Bugge uttaler at:

Når slike «naturkatastrofer» blir mer sannsynlige, kan de ikke lenger gi samme grunnlag for å fritta for ansvar. Fortsatt må de anses som «acts of God», men de bør kanskje ikke alltid kunne påberopes som fritakende «force majeure». Klimavirkningene bidrar slik til at selve force majeure-begrepet kanskje må gis et noe annet innhold i forhold til visse typer naturkatastrofer (...).¹²⁹

4.3 Hvordan blir vilkårene for å påberope force majeure påvirket av klimaendringer?

4.3.1 Innledning

En forutsetning for ansvarsfritak etter force majeure er at værhindringen er upåregnelig, ekstraordinær og utenfor menneskelig kontroll. Klimaendringer utfordrer den allmenne samfunnsoppforståelsen og det uforutsigbare aspektet ved en ekstrem værhendelse. Det har gradvis funnet sted en forskyvning i hvilke værhendelser som anses å være ekstreme og forutsigbare ved avtaleinngåelsen og vi er i ferd med å få en mer nyansert forståelse av ekstremvær og naturkatastrofer som force majeure-omstendighet.¹³⁰ Nå som forskning viser at naturkatastrofer og ekstremvær inntreffer hyppigere og volder mer skade enn tidligere aktualiserer det spørsmålet om ekstreme værhendelser og naturkatastrofer nå er så vanlig at det ikke lenger bør gis force majeure-fritak.

Hensikten med dette kapittelet er å drøfte hvorvidt naturkatastrofer og andre ekstreme værhendelser i lys av klimaendringer fortsatt er et uventet forhold utenfor avtalepartenes kontroll i forbindelse med inngåelse av nye kontrakter. Ved hjelp av ny teknologi og nøyaktige

¹²⁹ Hans Christian Bugge, «Klimarett» – Et essay om et rettsområde i utvikling. I: Miljørettslige emner: Festskrift til Ellen Margrethe Basse. Helle Tegner Anker og Birgitte Egelund Olsen (red.). København, 2008, s. 81-101.

¹³⁰ Hans Christian Bugge, «"Katastroferett" som rettsdisiplin: ekstremvær og naturkatastrofer, en ny utfordring til retten», *Miljörättsliga perspektiv och tankevänder: vänbok till Jan Darpö och Gabriel Michanek*, 2013, s. 91-110.

måleinstrumenter kan forskere i større grad enn tidligere forutse når og hvor en naturkatastrofe kan inntreffe. Det kan da argumenteres for at det uforutsigbare aspektet med ekstreme naturhendelser ikke er like fremtredende som før. En utfordring er imidlertid at det fortsatt er vanskelig å anslå nøyaktig skadepotensial. Omfanget av skadene vil blant annet avhenge av de sosiale, politiske og økonomiske forholdene på skadestedet.

4.3.2 Er ekstreme naturhendelser fortsatt et uventet forhold ved inngåelsen av nye avtaler?

Som nevnt over i kapittel 2 viser klimaforskning at det har skjedd en økning av ekstremvær de siste årene, og at det også forventes en ytterligere økning av ekstreme værhendelser i fremtiden.¹³¹ En forutsetning for ansvarsfrihet etter reglene om force majeure er at hendelsen er uforutsett, herunder at partene verken kunne ha forhindret eller forutsett situasjonen før den inntraff.¹³²

En naturlig forståelse av ordlyden «forhindret» innebærer at det blir gjennomført tiltak for å unngå eller redusere faren for at et forhold skal utvikle seg. Med «forutsett» menes å anta hvordan et fremtidig forhold kommer til å utarte seg ut ifra sannsynlighetsbetraktninger. Dette er subjektive vilkår som åpner for en skjønnsmessig og konkret vurdering. Partene hefter selv for de forhold som var forutsigelige på avtaletidspunktet og som de kunne eller burde ha reservert seg mot.

Hva selgeren bør ta i betraktning ved kontraktsinngåelsen og hvorvidt en værvariasjon kan karakteriseres som typisk eller ekstraordinær avgjøres etter en konkret vurdering av forholdets karakter.¹³³ Dette kan illustreres med et eksempel hentet fra forarbeidene:

Et typisk eksempel kan være kjøp der muligheten for å levere avhenger av været. Dersom selgeren ikke tar dette i betraktning og sørger for nødvendige forbehold i avtalen, kan han ikke uten videre fritas for erstatningsansvar. Den som selger

¹³¹ Reed, Eilif U. «En ekstrem fremtid», (2018) <https://cicero.oslo.no/no/artikler/en-ekstrem-fremtid> (lest 25.04.23).

¹³² I Rt. 1905 s. 225 påberope en selger force majeure på grunn av leveringsvansker da vassføringen i en elv var ¼ av normal vassføring. Selger fikk ikke medhold og Høyesterett viste blant annet til at selger på kontraktsinngåelsestidspunktet burde «ha sett at det var svært sannsynleg at vassføringa ville bli heilt uvanleg låg».

¹³³ Mikelsen (2011) s. 16.

grønnsaker, kan ikke uten videre gå ut fra at varene blir tilgjengelige fra produsentene på et tidspunkt som forutsetter bare godvær i vekstsesongen. Noe annet er det hvis værforholdene blir ekstreme. Det kan ikke ventes at selgeren skal ta i betraktning muligheten for en langvarig kuldeperiode i juni.¹³⁴

I Rt. 1934 s. 507 kom Høyesterett til at forsinket levering av materialer på grunn av ishindringer på Rhinen ikke kvalifiserte som force majeure. I dommen uttalte Høyesterett at «[i]svanskeligheter paa Rhinen maatte man paa denne aarstid regne med».¹³⁵ Retten signaliserer at generelle værforhold og normale variasjoner er faktorer partene burde ha tatt hensyn til ved kontraktsinngåelsen, særlig dersom kontraktsforholdet strekker seg over lengre tid. Høyesterett sin uttalelse er i tråd med oppfatningen om at utfordrende værforhold kan være påregnelige dersom de oppstår i en nærmere angitt periode.

Hvis det er slik at naturkatastrofer og ekstremvær stadig øker i omfang og inntreffer regelmessig med høy frekvens, kan det tale i favør av at naturhendelsen bør bli behandlet som et normalt samfunnsfenomen og ikke en hindring som gir ansvarsfritak etter reglene om force majeure.¹³⁶ En strengere praktisering av klimarelaterte begivenheter som force majeure-årsak innebærer at terskelen for force majeure blir hevet.

4.3.3 Upåregnelig og ekstraordinær naturhendelse

En naturlig språklig forståelse av «upåregnelig» tilsier at forholdet er helt uventet eller har utviklet seg på en uvanlig måte. Med «ekstraordinær» menes at noe er atypisk og utenfor det som anses som vanlig i det aktuelle tilfelle. En hindring kan i en konkret sammenheng oppfylle vilkåret om å være upåregnelig og ekstraordinær, mens samme hendelse i et annet tilfelle kan bli betegnet som typisk og påregnelig.¹³⁷ Hvordan ekstremværhendelsen skal karakteriseres avhenger blant annet av hvor og når værhendelsen inntreffer.¹³⁸ En ekstrem

¹³⁴ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 73.

¹³⁵ Rt. 1934 s. 507 side 509, Hagstrøm mfl. (2021) s. 293 og Mestad (1991) s. 313.

¹³⁶ Hans Christian Bugge. «"Katastroferett" som rettsdisiplin: ekstremvær og naturkatastrofer, en ny utfordring til retten».

¹³⁷ Eirik Vinje. «Korona, kontrakter og force majeure». I Rt. 1923 s. 40 på side 41 uttaler Høyesterett at «Spørsmålet, om leverandør paa forhaand bør forutse hindringerne, maa avgjøres efter de særlige forhold i det enkelte tilfælde».

¹³⁸ Bergem, Lovkommentar, Note 131 (lest 26.05.23). Se også *Fortec Constructors v. United States* (1985) og *Broome Construction, Inc. v. United States* (1974). I sistnevnte dom ble det uttalt at «Unusually severe weather must be construed to mean adverse weather which at the time of year in which it occurred is unusual for the place in which it occurred».

hetebølge i Sahara kan være påregnelig, mens samme hetebølge i Norge-Norge hadde blitt betegnet som ekstraordinær og uforventet.¹³⁹

I saken inntatt i Rt. 1931 s. 897 hadde en selger av cellulose transportvanskeligheter på grunn av manglende is på Øyeren. Selger fikk ikke medhold i sin anførsel om at oppfylleleshindringen måtte falle inn under force majeure-begrepet. Høyesterett viste til at det ikke forelå noe bevis for at «forholdene hadde vært saa helt ekstraordinære, at der ikke kunde skaffes levering».¹⁴⁰

I noen jurisdiksjoner er ekstremvær og naturkatastrofer mer karakteristisk og inntreffer hyppigere. På den nordlige halvkule starter for eksempel den offisielle orkansesongen i perioden 1. juni til 30. november, mens orkansesongen på den sørlige halvkule starter i november og varer frem til mai.¹⁴¹ I denne perioden er det høysesong for orkanaktivitet, selv om orkaner også oppstår utenfor denne tidsperioden.¹⁴² Til tross for at forskerne kan beregne omtrentlig antall og forventet styrke på orkanene, er det mer utfordrende å beregne det antatte skadeomfanget og hvilken effekt værhendelsen kan ha for parters kontraktmessig oppfyllelse. Nøyaktige målinger og klimadata åpner for at det ikke lenger er naturhendelsen som blir karakterisert som upåregnelig, men heller det ukjente skadeomfanget.¹⁴³

I Filippinene og flere latinamerikanske land forekommer ekstreme værhendelser med en så regelmessig frekvens at det kan diskuteres om disse fortsatt bør anses som upåregnelige og ekstraordinære.¹⁴⁴ Problemstillingen åpner for at kontraktsparter som opererer i et område som er sårbart og stadig utsatt for ekstreme værhendelser, eksplisitt må ta forbehold eller reservere seg mot værhendelsen i avtalen for å kunne påberope force majeure som grunnlag for ansvarsfrihet.

¹³⁹ Farmakis, Pan. «Force majeure i avtaleforhold», (u.å.) <https://langsethadvokat.no/avdeling/selskapsrett-og-kontraksrett/etablering-av-selskap/force-majeure-i-avtaleforhold/> (lest 09.06.23).

¹⁴⁰ Se Rt. 1931 s. 897 side 898, Mestad (1991) s. 313 og Hagstrøm mfl. (2021) s. 292.

¹⁴¹ Agdesteen, Gunhild. «Ready for the next big one?», (2009) <https://www.yr.no/artikkel/nar-er-orkansesongen-1.6703428> (lest 24.05.23).

¹⁴² Kvam, Ingrid L. «Når feriedrommen blåser bort», (2009) <https://www.nettavisen.no/reise/naturkatastrofe/orkan/nar-feriedrommen-blaser-bort/s/12-95-2684905> (lest 24.05.23).

¹⁴³ Wright, William C. «Force majeure delays», (2006) https://heinonline-org.ezproxy.uis.no/HOL/Page?public=true&handle=hein.journals/conlaw26&div=42&start_page=33&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults (lest 24.05.23).

¹⁴⁴ Wright. «Force majeure delays».

Lokale forhold, historisk værdata og observasjoner av værmønster over tid i den aktuelle regionen er utgangspunktet for vurderingen av om en værhendelse kvalifiserer som en force majeure-omstendighet.¹⁴⁵ Dette kom blant annet til uttrykk i LG-1995-520. I denne saken ble det gjennomført målinger på et anlegg etter at en entreprenør fremmet krav om tillegg for merarbeid på grunn av dårlig vær. Beregningene indikerte at dette var en mengde nedbør som Kårstø statistisk sett ville oppleve omtrent hvert 5-10 år, men på grunn av at kravet var prekludert som følge av oversittet varslingsfrist, tok ikke retten videre standpunkt til om det dårlige været oppfylte vilkårene for force majeure.

En klimanormal baserer seg på gjennomsnittsværet over en periode på 30 år og kan brukes som referansepunkt for å sammenligne endringer i klimaet over tid, og til å beregne fremtidens klima.¹⁴⁶ På grunn av klimaendringer vedtok Verdens metrologiorganisasjon (WMO) sin Klimakommisjon at normalene skal oppdateres hyppigere, herunder hvert tiende år. Bakgrunnen for endringen var at klimaet, på grunn av klimaendringer, har forandret seg så mye at værobservasjonene i slutten av en periode ikke lenger reflekterte det vanlige været i området.¹⁴⁷

Dersom dagens værsituasjon skulle ha blitt sammenlignet med værmønsteret på starten av 1900-tallet hadde flertallet av værhendelsene blitt klassifisert som uforutsigbare og ekstraordinære. Historisk værdata og værmønster kan derfor gi et feilaktig bilde av hvilke værhendelser som bør karakteriseres som ekstraordinær og uforventede, og har med tiden blitt en mindre egnet måleindikator når fremtidig værmønster skal beregnes. En løsning kan være å sammenligne dagens værmønster med nyere klimadata for å få et bedre bilde av hvordan dagens klimasituasjon gradvis har påvirket værmønsteret. Ulempen er imidlertid at kvaliteten på undersøkelsen og resultatet blir betraktelig dårligere da vurderingen kun baseres på en liten mengde data over en kortere tidsperiode.

¹⁴⁵ Miljødirektoratet. «Dagens og framtidens klima for Norge», (2022) <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/klima/for-myndigheter/klimatilpasning/klimatilpasning-krever-kunnskap/dagens-og-framtidens-klima/> (lest 03.06.23).

¹⁴⁶ NOU 2010: 10 s. 39.

¹⁴⁷ Meteorologisk institutt. «Ny normal i klimaforskningen» (2021) <https://www.met.no/vaer-og-klima/ny-normal-i-klimaforskningen> (lest 27.05.23).

4.3.4 Menneskeskapt klimaendringer

Et vilkår for ansvarsfrihet etter force majeure er at værhindringen er utenfor menneskelig kontroll. En naturlig språklig forståelse av ordlyden «utenfor menneskelig kontroll» sikter til særlige omstendigheter som kommer utenifra og er forårsaket av en ekstern kraft utenfor menneskelig påvirkning.

Ekstreme værhindringer kan skyldes naturlige eller menneskeskapt klimaendringer, men blant nesten alle verdens klimaforskere er det enighet om at majoriteten av klimaendringene skyldes menneskelig klimagassutslipp.¹⁴⁸ I *Climate Change 2023: Synthesis Report – Summary for Policymakers* slår IPCC fast at menneskelig påvirkning på klimaet har varmet opp atmosfæren, havet og landområdet, og gitt opphav til mange ekstreme vær- og naturhendelser verden over.¹⁴⁹

Selv om forskning viser at mesteparten av klimaendringene klart skyldes menneskelig aktivitet, er det bevismessig vanskelig å fastslå at en ekstrem værhendelse kun skyldes menneskelig klimapåvirkning, og ikke var forårsaket av en kombinasjon av menneskeskapt og naturlige klimaendringer. Dersom klimaendringer blir akseptert som en konsekvens av menneskelig klimagassutslipp, er ekstremvær og naturkatastrofer per definisjon ikke lenger en hindring utenfor menneskelig kontroll.¹⁵⁰ Det vil få betydning for adgangen debitor har til å bli ansvarsfri i de tilfellene en ekstrem værhindring gjør det umulig for parten å gjennomføre avtalens forpliktelser.

4.3.5 Klimatilpasning

Videre stilles det krav om at parten ikke med rimelighet kunne unngått eller overvunnet værhindringen og dens konsekvenser.¹⁵¹ En naturlig språklig forståelse av ordet «unngått» tilsier at parten holder seg borte fra noe. Med «overvunnet» menes at en bekjemper eller får bukt med et problem eller en vanskelighet.

¹⁴⁸ FN. «Klimaendringer».

¹⁴⁹ Intergovernmental Panel on Climate Change. «Climate Change 2023: Synthesis Report – Summary for Policymakers», punkt A2 (2023) og

¹⁵⁰ Saul, Roxanne, Richard Barnes og Micheal Elliott, «Is climate change an unforeseen, irresistible and external factor – A force majeure in marine environmental law?», *Marine Pollution Bulletin*, vol. 113, issues 1-2, 2016, s. 25-35.

¹⁵¹ PwC. «Force majeure» (u.å.) <https://www.pwc.no/no/kontorer/bergen/force-majeure.html> (lest 28.05.23).

Klimatilpasning handler om å forstå konsekvensene av at klimaet endrer seg og å gjennomføre risikovurderinger, planlegging og iverksetting av tiltak for å gjøre samfunnet mindre sårbart overfor farlig vær som naturkatastrofer og naturskade.¹⁵² Eksempel på klimatilpasninger er drenering mot overvann, værvarsling, fysiske installasjoner som hindrer skred og diker for å forhindre flom.¹⁵³ Klimatilpasning kan også være nødvendig for å sikre kontraktsmessig oppfyllelse.

Samtlige av de nevnte forslagene til klimatilpasning har en økonomisk side, noe som innebærer at ikke alle har midler til å iverksette nødvendige tiltak. Vi kan ta Filippinene som et eksempel. Som illustrert over i delkapittel 4.3.3 blir landet regelmessig utsatt for orkaner som etterlater store materielle skader. Hvis landet hadde hatt tilstrekkelig med midler kunne staten gjort nødvendige klimatilpasninger for å i større grad være i stand til å unngå eller overvinne konsekvensene av ekstreme naturhendelser.

Det er ikke nødvendigvis slik at enhver naturkatastrofe er en ekstraordinær og upåregnelig værhendelse som samfunnet ikke har mulighet til å forutse eller treffe tiltak for å forhindre eller begrense skadeomfanget.¹⁵⁴ Hvilke krav som kan stilles og hvilke tiltak det med rimelighet kan forventes at parten iverksetter varierer, og kan ikke fastsettes generelt.¹⁵⁵ Det åpner opp for en skjønsmessig vurdering av den konkrete saken og større uforutsigbarhet i kontraktsforholdet.

To saker fra amerikansk rettspraksis kan brukes for å illustrere at det legges til grunn en konkret og skjønsmessig vurdering av det aktuelle tilfellet. I *S.J. Lemoine, Inc. v. St Landry Parish School Board* påberopte en entreprenør regn og kaldt vær som fritaksgrunn etter at en tretten måneders byggeplan ble forsinket med tjue dager.¹⁵⁶ Retten tok ikke kravet om forsinkelse til følge og uttalte at entreprenøren burde ha forutsett og forberedt seg på konsekvensene av det ugunstige været.¹⁵⁷ Resultatet ble imidlertid motsatt i *Davis v. Tillman*.¹⁵⁸ I denne saken kom

¹⁵² Benestad, Rasmus og Bård Lahn. «Klimatilpasning» (2022) <https://snl.no/klimatilpasning> (lest 03.06.23).

¹⁵³ Meteorologisk Institutt. «Det blir varmere».

¹⁵⁴ Hans Christian Bugge. «"Katastroferett" som rettsdisiplin: ekstremvær og naturkatastrofer, en ny utfordring til retten».

¹⁵⁵ Se også Rt. 1914 s. 869 hvor Høyesterett ikke frifant selger for forsinket levering av tørrfisk, da han ikke kunne godtgjøre at han «gjorde forsøk paa at faa leie et andet pakhus eller andre anstrengelser for at bringe partiet i kontraktsmessig stand».

¹⁵⁶ Jf. *S.J. Lemoine, Inc. v. St. Landry Parish Sch. Bd.* (1988).

¹⁵⁷ Gregory, Don. «Floods, Acts of God, And Force Majeure Clauses», (2005) <https://www.keglerbrown.com/publications/floods-acts-of-god-and-force-majeure-clauses/> (lest 28.05.23) og Wright. «Force majeure delays».

¹⁵⁸ Jf. *Davis v. Tillman* (1979).

retten til at unormale værforhold, i form av mye regn kunne unnskylde partens manglende kontraktsoppfyllelse, da værhindringen ikke med rimelighet kunne forventes eller overvinnes.

I andre tilfeller kan det være lettere for en avtalepart å unngå konsekvensene av en værhindring. Dersom en selger skal transportere en vareleveranse over et værutsatt område bør det stilles som minstekrav at selger først sjekker værmeldingen. Skal varene fraktes med skip og det er meldt orkan bør selgeren legge om ruten, eller forsøke å transportere varene til kjøper på en annen måte.¹⁵⁹ Selgeren kan ikke påberope force majeure som ansvarsfritak for leveringsvansker dersom han ikke på forhånd har gjort tilstrekkelig med tilpasninger for å unngå eller overvinne værhindringen.

4.4 Er force majeure begrepet moden for modifikasjon?

Selv om det innledningsvis i kapittel 4 ble vist til at force majeure-begrepet er en rettslig standard, så har klimaendringer bidratt til at ekstreme værhendelser, som tidligere ble ansett for å være upåregnelige og ekstraordinære hendelser forårsaket av naturen, ikke lenger nødvendigvis vil være det.¹⁶⁰ Klimaeffekten utfordrer slik terskelen og den tradisjonelle forståelsen av force majeure-begrepet. Det oppstår i den forbindelse et spørsmål om force majeure-begrepet i relasjon til ekstreme naturhendelser burde praktiseres eller gis et annet innhold i dag enn tidligere.

Som argumentert for over i kapittel 4, er den uforutsigbare siden med ekstreme værhendelser i ferd med å forsvinne på grunn av at naturhendelser i større grad kan forutses ved hjelp av måleinstrumenter og historisk klimadata. Forskning har også konstatert at det er mennesker som er den største drivkraften bak klimaendringene. Ekstremvær har blitt den nye normalen, og det er ingen garanti for at en ekstrem naturhendelse fritar den misligholdende parten for ansvar. Samlet sett taler disse argumentene i favør av at force majeure sitt anvendelsesområde på naturhendelser bør innsnevres og at terskelen for å få medhold i et krav om force majeure bør bli høyere.¹⁶¹ Det vil medføre at ekstreme klimarelaterte hendelser ikke omfattes av force majeure-fritaket i samme utstrekning som tidligere.

¹⁵⁹ Advokatfirmaet Seland | Rödl & Partner AS. «Flom, krig, askeskyer og force majeure. Gjelder avtalen likevel?» (u.å.) <https://www.seland-roedl.no/nyheter/flom-krig-askeskyer-og-force-majeure-gjelder-avtalen-likevel> (lest 05.06.23).

¹⁶⁰ Hans Christian Bugge, «Klimaeffektens retlige aspekter – styring, beskatning og erstatning», foredrag på Nordisk juristmøte 22. august 2008, København.

¹⁶¹ Jf. Bugge. «Klimaeffektens retlige aspekter – styring, beskatning og erstatning».

Til tross for at ekstremvær i noen regioner har blitt mer typisk og påregnelig, kan det likevel fortsatt oppstå kombinasjoner av ekstreme værphenomen som menneskeheten ikke har opplevd tidligere. Klimaekspertene har for eksempel aldri sett kombinasjonen av en sterk El Niño, hetebølger i Stillehavet og ekstremt høye temperaturer i Atlanterhavet.¹⁶² Det upåregnelige blir særlig fremtredende når det viser seg at det fortsatt kan oppstå ekstreme værhendelser som ikke kan måles eller beregnes ut fra tidligere værobservasjoner eller historisk klimadata.

Året ligger an til å bli det varmeste året registrert noensinne.¹⁶³ Det blir jevnlig satt nye varmerekorde verden over, og flere asiatiske land har allerede i år blitt målt til ny varmerekorde etter at hetebølger har herjet rundt på kontinentet.¹⁶⁴ Sammen er den økende temperaturen og konsekvensene som følger med temperaturstigningen, også med på å understreke at det fortsatt er noe ekstraordinært og upåregnelig med ekstremvær i dag som bør omfattes av force majeurebegrepet.

Rettferdighets- og rimelighetsbetraktninger spiller også inn i vurderingen av om force majeurebegrepet bør få et annet innhold. Dersom det hadde blitt konstatert at naturkatastrofer og andre ekstremværhendelser var en konsekvens av menneskelig påvirkning på klimaet, hadde vilkåret om at hendelsen måtte være utenfor menneskelig kontroll ikke vært oppfylt og force majeurefritak hadde blitt avskåret. Ut ifra rettferdighets- og rimelighetshensyn kan dette imidlertid vanskelig sees på som en god løsning. Statistikk viser nemlig at det er de landene som historisk sett har sluppet ut minst klimagasser som opplever de største negative virkningene av klimaendringene.¹⁶⁵ Selv om man skal være forsiktig med å plassere skyld, er det ikke rettferdig at et generelt forbud hadde rammet noen grupper betraktelig hardere enn andre.

Et alternativ til å endre hele innholdet i force majeurebegrepet er å gjøre ansvarsfrihet betinget av at partene eksplisitt har reservert seg mot den spesifiserte værhendelsen i avtalen.¹⁶⁶ På den

¹⁶² Bustad, Line. «Ingenting vi har sett før», (2023) <https://www.dagbladet.no/nyheter/ingenting-vi-har-sett-for/79466903> (lest 11.06.23).

¹⁶³ Viland, Joakim og Runa Victoria Engen. «Forskere slår klimalarm – høyeste registrerte temperaturer noensinne», (2023) <https://www.vg.no/nyheter/i/abk0BO/forskere-slaar-klimaalarm-hoeyeste-registrerte-temperaturer-noensinne> (lest 12.06.23).

¹⁶⁴ Leinan, Runa. «Har brutt 100 år gammel varmerekorde», (2023) <https://www.vg.no/nyheter/utenriks/i/kEX93a/varmerekorde-i-asia> (lest 10.06.23).

¹⁶⁵ Miljødirektoratet. «Hovedfunn i synteserapporten i sjettede hovedrapport» (2023) <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/klima/fns-klimapanel-ipcc/dette-sier-fns-klimapanel/sjettede-hovedrapport/hovedfunn-syr-sjettede-hovedrapport/> (lest 31.05.23).

¹⁶⁶ Wright. «Force majeure delays».

måten kan partene gjennom avtalefriheten beskytte seg mot klimaendringer og dens påvirkning på vilkårene og terskelen for force majeure. En utfordring er imidlertid at anvendelsesområdet blir betydelig innsnevret og at lokalkunnskap om værforholdene på avtalestedet kan være avgjørende for hvilke værhendelser partene tar forbehold om i kontrakten.

5 Avsluttende bemerkninger

Et gjennomgående poeng i oppgaven har vært å illustrere hvordan klimaendringer kan påvirke force majeure-begrepet, herunder med særlig fokus terskelen og vilkårene for force majeure. Avhandlingen har blant annet avdekket en utvikling i rettspraksis og lovgivningen hvor terskelen for å få medhold i et krav om force majeure med årene har blitt lempeligere. Innføringen av kontrollansvaret i kjøpsloven av 1988 er i tråd med de utviklingstendensene som oppgaven har skissert. Force majeure-begrepets rettsutviklingen får for øvrig også støtte fra juridisk litteratur.

Det er imidlertid grunn til å tro at denne utviklingen mot en lempeligere terskel kommer til å snu. Skiftende værmønstre er i ferd med å få innvirkning på tolkningen og anvendelsen av force majeure, ved å blant annet gi begrepet et noe annet innhold ved anvendelsen på klimarelaterte begivenheter. Klimaendringer har gjort at den allmenne oppfatningen av hva som tidligere ble ansett som en ekstraordinær og upåregnelig hendelse fra naturens side, ikke nødvendigvis fortsatt vil være det.

Som vist til i kapittel 4 finnes det gode grunner som taler for at terskelen for force majeure ved klimarelaterte naturhendelser bør bli noe justert. Det er imidlertid ikke hensiktsmessig eller fornuftig å avskjære adgangen på generelt grunnlag. Problemstillingen er behandlet sparsommelig i litteraturen og foreløpig ikke reist for domstolene. Dette kan forklares i at konsekvensene av klimaendringene er relativt ferske, og først begynt å forverre seg betraktelig de siste årene.

Større værrisiko stiller også krav til at partene i rimelig utstrekning gjennomfører tiltak for å beskytte seg mot klimaendringenes konsekvenser. Det kan imidlertid vanskelig tenkes at det bør innføres noen form for globale retningslinjer eller lovverk som bestemmer hvordan hver enkelt skal tilpasse seg klimaendringene, og hvilke konkrete tiltak som bør iverksette. Hvordan

et land eller en person forvalter egne midler er dens internt anliggende, og en felles regulering er ikke en effektiv, fornuftig eller logisk løsning.

Terskelen for ansvarsfrihet etter force majeure er et resultat av en avveining av flere hensyn. På den ene siden taler hensynet til at avtaler skal holdes og forutberegnelighet for en høy terskel, mens hensynet til rettferdighet og rimelighet taler på den andre siden for en noe lempeligere terskel. Basert på analysen som er gjort i avhandlingen over har jeg kommet til at slik force majeure-begrepet blir praktisert de lege lata i dag ikke er hensiktsmessig etter at klimaendringer har påvirket innholdet og anvendelsen av vilkårene for force majeure. Jeg er av den oppfatning at naturkatastrofer og ekstremvær ikke bør gi ansvarsfrihet i samme utstrekning som de andre klassiske force majeure-begivenhetene. Dette er fordi ekstreme værforhold nå inntreer med så høy frekvens, og ofte i angitte tidsperioder og avgrensede områder, at det ikke lenger er grunnlag for å hevde at ekstreme værhendelser alltid oppfyller vilkårene som stilles for at en hindring kan klassifiseres som force majeure.

Det er imidlertid viktig å understreke at det fortsatt kan oppstå kombinasjoner av ekstreme værphenomen som mennesker ikke har sett tidligere. Dette taler i favør av at vilkårene om at hindringen må være ekstraordinær og upåregnelig fortsatt kan være oppfylt ved ekstreme naturhendelser. Det finnes med dette få gode argumenter som med tyngde taler i favør av at adgangen til å på medhold i et krav om force majeure på grunn av ekstraordinære naturhendelser bør bli avskåret på generelt grunnlag. Siden force majeure-begrepet er en rettslig standard med dynamisk karakter behøver ikke innholdet i begrepet og endres selv om terskelen for å bli ansvarsfri ved ekstreme værforhold heves.

Kilderegister

Norske lover

Lov 15. april 1687 Kong Christian Den Femtis Norske lov

Lov 24. mai 1907 nr. 2 om kjøb (kjøpsloven) [opphevet]

Lov 31. mai 1918 om avslutning av avtaler, om fuldmagt og om ugyldige viljeserklæringer (avtaleloven)

Lov 13. mai 1988 nr. 27 om kjøp (kjøpsloven)

Lov 16. juni 1989 nr. 63 om håndverkertjenester m.m. for forbrukere (håndverkertjenesteloven)

Lov 3. juli 1992 nr. 93 om avhending av fast eiendom (avhendingslova)

Lov 26. mars 1999 nr. 17 om husleieavtaler (husleieloven)

Lov 21. juni 2002 nr. 34 om forbrukerkjøp (forbrukerkjøpsloven)

Lov 15. august 2014 om erstatning for naturskader (naturskadeerstatningsloven)

Norske lovforarbeider og andre offentlige dokumenter

NOU 1976: 34 Lov om kjøp

NOU 2010: 10 Tilpassing til eit klima i endring. Samfunnet si sårbarheit og behov for tilpassing til konsekvensar av klimaendringane

Innst. O. nr. 51 (1987-1988) Innstilling fra justiskomiteen om A) Kjøpslov og B) Lov om samtykke til ratifikasjon av FN-konvensjonen om kontrakter for internasjonale løsekjøp, vedtatt 11 april 1980.

Ot.prp. nr.80 (1986-1987) Om A Kjøpslov B Lov om samtykke til ratifikasjon av FN-konvensjonen om kontrakter for internasjonale løsekjøp, vedtatt 11 april 1980

Ot.prp. nr.29 (1988-1989) Om lov om håndverkertjenester mm. for forbrukere

Ot.prp. nr. 66 (1990-1991) Om lov om avhending av fast eiendom (avhendingslova)

Ot.prp. nr. 44 (2001-2002) Om lov om forbrukerkjøp (forbrukerkjøpsloven)

Norske høyesterettsavgjørelser

Rt. 1902 s. 394

Rt. 1905 s. 225

Rt. 1910 s. 928

Rt. 1914 s. 869

Rt. 1919 s. 803
Rt. 1922 s. 562
Rt. 1922 s. 568
Rt. 1923 s. 40
Rt. 1931 s. 897
Rt. 1934 s. 507
Rt. 1935 s. 122 (Falconbridge)
Rt. 1951 s. 371 (Vedbolag)
Rt. 1962 s. 175
Rt. 1970 s. 1059 (Knutelin)
Rt. 2004 s. 645 (Agurkpinne)
Rt. 2008 s. 537
Rt. 2011 s. 670
HR-2016-1235-A
HR-2016-1447-A

Underrettspraksis

LG-1995-520
LH-2011-146195

Internasjonale konvensjoner og prinsipper

Konvensjonen om kontrakter for internasjonale løsørekjøp, Wien 11. April 1980.

International Institute for the Unification of Private Law, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016*, Roma 2016.

Commission on European Contract Law, *Principles of European Contract Law*.

EU-forordninger

Europaparlaments- og rådsforordning (EF) nr. 261/2004 av 11. februar 2004 om fastsettelse av felles regler for erstatning og assistanse til passasjerer ved nektet ombordstigning og ved innstilte eller vesentlig forsinkede flygninger samt om oppheving av forordning (EØF) nr. 295/91 [flyplassforordningen 2004]

Europaparlaments- og rådsforordning (EU) 2021/782 av 29. april 2021 om jernbanepassasjerers rettigheter og forpliktelser

Utenlandske rettsavgjørelser

EU-domstolen

C-4/68 *Schwarzwaldmilch*, 11. juli 1968, ECLI:EU:C:1968:41

C-284/82 *Acciaierie e Ferriere Busseni SpA v Commission of the European Communities*, 9. februar 1984, ECLI:EU:C:1984:47

C-209/83 *Ferriera Valsabbia SpA v Commission of the European Communities*, 12. juli 1984, ECLI:EU:C:1984:274

C-109/86 *Theodorakis*, 27. oktober 1987, ECLI:EU:C:1987:460

C-296/87 *McNicholl and others v. minister for agriculture*, 8. mars 1988, ECLI:EU:C:1988:125

C-334/08 *European Commission v Italian Republic*, 8. juli 2010, ECLI:EU:C:2010:414

C-12/11 *Denise McDonagh v Ryanair Ltd*, 31. januar 2013, ECLI:EU:C:2013:43

Amerikanske avgjørelser

Broome Construction, Inc. v. United States, 203 Ct. Cl. 521, 492 F.2d 829, 20. februar 1974

Davis v. Tillman, 370 So. 2d 1323, 1. mai 1979

Fortec Constructors v. United States, 8 Cl. Ct. 490, 15. juli 1985

S.J. Lemoine, Inc. v. St. Landry Parish Sch. Bd., 527 So.2d 1150, 22. juli 1988

Øvrige avgjørelser

A59-342/2014, Arbitrazh Court of Sakhalin region, 26. mai 2014

Standardkontrakter

NS 8405:2008

NS 8407:2011

Juridisk litteratur

Bergem, John Egil. *Kjøpsloven 1988: Norsk lovkommentar*, rettsdata.no

Bjelland, Kaija. *Robins guide til obligasjonsretten*. Oslo: Gyldendal Juridisk Forlag, 2014

Bugge, Hans Christian. «Klimarett» – Et essay om et rettsområde i utvikling. I: Miljørettslige emner: Festskrift til Ellen Margrethe Basse. Helle Tegner Anker og Birgitte Egelund Olsen (red.). København, 2008, s. 81-101

Bugge, Hans Christian. «"Katastroferett" som rettsdisiplin: ekstremvær og naturkatastrofer, en ny utfordring til retten», Miljörättsliga perspektiv och tankevänder: vänbok till Jan Darpö och Gabriel Michanek, 2013, s. 91-110

Bugge, Hans Christian. «Klimaeffektens retlige aspekter – styring, beskatning og erstatning», foredrag på Nordisk juristmøte 22. august 2008, København

Bårdsen, Arnfinn. «Den internasjonale rettens innflytelse i Norge», foredrag på «åpen dag» 1. juli 2015

Færstad, Jan-Ove og Aleksander F. Taule. «En introduksjon til avtaleretten», *Jussens Venner* vol. 53, 2018, s. 269-305

Giertsen, Johan. *Avtaler*. 4. utg. Oslo: Universitetsforlaget, 2021

Haaskjold, Erlend. *Obligasjonsrett – en innføring*, Oslo: Universitetsforlaget, 2017

Hagstrøm, Viggo. *Kjøpsrett*. Oslo: Universitetsforlaget, 2005

Hagstrøm, Viggo. *Obligasjonsrett*, 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget, 2011

Hagstrøm, Viggo, Herman Bruserud, Ivar Alvik, Harald Irgenes-Jensen og Inger Berg Ørstavik. *Obligasjonsrett*, 3. utg. Oslo: Universitetsforlaget, 2021

Hallsteinsen, Peter. *Alminnelig obligasjonsrett*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS, 2018

Hov, Jo og Alf Petter Høgberg. *Obligasjonsrett*. 2. utg. Oslo: Papinian, 2017

Krüger, Kai. «Hindringsansvar – ny kontraktsrettslig ansvarsfigur», *Jussens Venner*, 1992, s. 337-381

Krüger, Kai. *Norsk kjøpsrett*, 4. utg. Bergen: Alma Mater forlag AS, 1999

Lilleholt, Kåre. *Kontraktsrett og obligasjonsrett*, Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017

Lund, Maria Vea. *Kjøpsloven 1988: Lovkommentar*, lovdata.no

Martinussen, Roald. *Kjøpsrett*, 6. utg. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2012

Mestad, Ola. *Om force majeure og risikofordeling i kontrakt*. Oslo: Universitetsforlaget, 1991

Mikelsen, Anders Bernhard. *Hindringsfritak*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS, 2011

Sandvik, Bjørn. *Säljarens kontrollansvar: Skadeståndsansvarets grund och omfattning enligt köplagen och CISG*, Finland: Åbo Akademis förlag, 2004

Saul, Roxanne, Richard Barnes og Micheal Elliott. «Is climate change an unforeseen, irresistible and external factor – A force majeure in marine environmental law?», *Marine Pollution Bulletin*, vol. 113, issues 1-2, 2016, s. 25-35

Torvund, Olav. *Kontraktsregulering – IT-kontrakter*, Tano Aschehoug, 1997

Nettsider

Advokatfirmaet Seland | Rödl & Partner AS. «Flom, krig, askeskyer og force majeure. Gjelder avtalen likevel?», u.å.: <https://www.seland-roedl.no/nyheter/flom-krig-askeskyer-og-force-majeure-gjelder-avtalen-likevel> (lest 05.06.23)

Agdesteen, Gunhild. «Ready for the next big one?», 21. juli 2009: https://www.yr.no/artikkel/nar-er-orkansesongen_-1.6703428 (lest 24.05.23)

Amundsen, Ingeborg Huse. «Bildene som skremmer Italia: - Et av de viktigste tegnene», 3. mai 2023: <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/4oXMPe/italia-toerker-opp-viktigste-tegn-paa-klimaendringer> (lest 03.05.23)

Benestad, Rasmus og Bård Lahn. «Klimatilpasning», 15. juni 2022: <https://snl.no/klimatilpasning> (lest 03.06.23)

Bustad, Line. «Ingenting vi har sett før», 6. juni 2023: <https://www.dagbladet.no/nyheter/ingenting-vi-har-sett-for/79466903> (lest 11.06.23)

Codex Advokat. «Koronaviruset – En force majeure-hendelse?», 31. mars 2020: <https://codex.no/bedrift/entrepriserett/ns-kontrakter/koronavirus-force-majeure> (lest 09.06.23)

Dellinger, Myanna. «Act of God or Acts of Man? Rethinking Contractual Impracticability in Times of Climate Change», 2016: https://heinonline-org.ezproxy.uis.no/HOL/Page?collection=journals&handle=hein.journals/nre30&id=169&men_tab=srchresults (lest 06.05.23)

Deloitte Advokatfirma. «Force majeure og oppfylleleshindringer, hva er det egentlig?», u.å.: <https://www2.deloitte.com/no/no/pages/legal/articles/force-majeure-oppfylleleshindringer-korona.html> (lest 13.05.23)

Europalov. «Om EU-rettsaktene», u.å.: <https://www.europalov.no/laer-mer/eu-rettsaktene> (lest 13.06.23)

EØS-notatbasen. «Jernbanepassasjerrettighetsforordning», 8. desember 2021:
<https://www.regjeringen.no/no/sub/eos-notatbasen/notatene/2018/jan/jernbanepassasjerrettighetsforordning/id2590053/> (lest 13.06.23)

Farmakis, Pan. «Force majeure i avtaleforhold», u.å.
<https://langsethadvokat.no/avdeling/selskapsrett-og-kontraktsrett/etablering-av-selskap/force-majeure-i-avtaleforhold/> (lest 09.06.23)

Flølo, Karin. «Sommeren 2022 var den varmeste noensinne», 8. september 2022:
<https://www.klartale.no/verden/2022/09/08/sommeren-2022-var-varmest-noensinne/> (lest 24.02.23)

FN-sambandet. «Klimaendringer», 21. mars 2023: <https://www.fn.no/tema/klima-og-miljoe/klimaendringer> (lest 05.05.23)

Gregory, Don. «Floods, Acts of God, And Force Majeure Clauses», 1. januar 2005:
<https://www.keglerbrown.com/publications/floods-acts-of-god-and-force-majeure-clauses/>
(lest 28.05.23)

Illustrert Vitenskap. «Naturkatastrofer», u.å.: <https://illvit.no/naturen/naturkatastrofer> (lest 06.05.23)

Klima- og miljødepartementet, «Slik kan vi tilpasse oss klimaendringene», 22. oktober 2021:
<https://www.regjeringen.no/no/tema/klima-og-miljo/klima/innsiktsartikler-klima/klimatilpasning/id2344803/> (lest 09.06.23)

Klima og miljødepartementet. «Meteorologisk Institutt», u.å.:
<https://www.regjeringen.no/no/dep/kld/organisasjon/etater-virksomheter/meteorologisk-institutt/id2583307/> (lest 05.06.23)

Kvam, Ingrid Louise. «Når feriedrømmen blåser bort», 6. september 2009:
<https://www.nettavisen.no/reise/naturkatastrofe/orkan/nar-feriedrommen-blaser-bort/s/12-95-2684905> (lest 24.05.23)

Leinan, Runa. «Har brutt 100 år gammel varmerecord», 31. mai 2023: <https://www.vg.no/nyheter/utenriks/i/kEX93a/varmerecord-i-asia> (lest 10.06.23)

Lian, Tom Rune. «Krig og eiendom», 14. februar 2023: <https://juridika.no/tidsskrifter/tidsskrift-for-eiendomsrett/2023/1/artikkel/lian> (lest 19.05.23)

Ljone, Fredrik. «Avtalerett», 17. januar 2023: <https://snl.no/avtalerett> (lest 13.05.23)

Lovdata. «Force majeure», 14. november 2012: https://lovdata.no/artikkel/force_majeure/103%20sccessed%2016 (lest 16.01.23)

Meteorologisk Institutt. «Det blir varmere», 15. mars 2017: <https://www.met.no/vaer-og-klima/hvordan-bli-vaeret-i-framtiden> (lest 25.01.23)

Meteorologisk Institutt. «Hva er ekstremvær», 24. november 2020: <https://www.met.no/vaer-og-klima/klimasvar/hva-er-ekstremvaer> (lest 06.05.23)

Meteorologisk institutt. «Ny normal i klimaforskningen», 18. januar 2021: <https://www.met.no/vaer-og-klima/ny-normal-i-klimaforskningen> (lest 27.05.23)

Meteorologisk Institutt. «MET report», 4. april 2022: <https://www.met.no/publikasjoner/met-report> (lest 09.06.23)

Mikelsen, Anders. «Koronapandemien er en force majeure-begivenhet. Hva så?», 30. april 2020: <https://juridika.no/innsikt/koronapandemien-er-en-force-majeure-begivenhet-hva-sa> (lest 04.05.23)

Miljødirektoratet. «Dagens og framtidens klima for Norge», 9. desember 2022: <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/klima/for-myndigheter/klimatilpasning/klimatilpasning-krever-kunnskap/dagens-og-framtidens-klima/> (lest 03.06.23)

Miljødirektoratet. «Om FNs klimapanel», 1. mars 2023: <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/klima/fns-klimapanel-ipcc/om-ipcc/> (lest 05.06.23)

Miljødirektoratet. «Hovedfunn i synteserapporten i sjette hovedrapport», 20. mars 2023: <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/klima/fns-klimapanel-ipcc/dette-sier-fns-klimapanel/sjette-hovedrapport/hovedfunn-syr-sjette-hovedrapport/> (lest 31.05.23)

NHO. «Grønt skifte: Begreper du må kunne», u.å.: <https://www.nho.no/tema/energi-miljo-og-klima/artikler/gront-skifte-10-begreper-du-ma-kunne/> (lest 18.05.23)

Nisja, Ola Ø. og Tommy Thomsen. «Kontrollansvaret: Må det gjøres så vanskelig?», 10. september 2018: <https://injuria.no/arkiv/post-m9PPQ-kontrollansvaret-ma-det-gjores-sa-vanskelig> (lest 21.05.23)

Norsk Polarinstitut. «Globale klimaendringer», 24. februar 2018: <https://www.npolar.no/tema/globale-klimaendringer/> (lest 05.05.23)

NTB. «Femdobling i værrelaterte naturkatastrofer, viser WMO-rapport», 1. september 2021: <https://forskning.no/klima-ntb-vaer-og-vind/femdobling-i-vaerrelaterte-naturkatastrofer-viser-wmo-rapport/1904473> (lest 30.01.23)

PwC. «Force majeure», u.å.: <https://www.pwc.no/no/kontorer/bergen/force-majeure.html> (lest 28.05.23)

Reed, Eilif Ursin. «En ekstrem fremtid», 22. mars 2018: <https://cicero.oslo.no/no/artikler/en-ekstrem-fremtid> (lest 25.04.23)

Rørvik, Malin Hauglum, Anja Engebø og Benjamin S. Agdestein. «Kontrakten har blitt nærmest umulig å oppfylle som avtalt – hva gjør man da?», 2. juni 2020: <https://www.berngaard.no/aktuelt/kontrakten-har-blitt-naermest-umulig-aa-oppfylle-som-avtalt-hva-gjor-man-da> (lest 13.05.23)

Stoksvik, Marthe, Harpreet Kaur Nijjer og Nina Rangsøy. «Hetebølge på vei nordover: - Hyppigere og mer intense.», 19. juli 2022: <https://www.vg.no/nyheter/utenriks/i/9K5v7r/heteboelge-paa-vei-nordover-hyppigere-og-mer-intense> (lest 04.05.23)

Sørensen, Amie Jagne. «Byggherrehjørnet: Force majeure i entrepriseforhold», 13. oktober 2019: <https://www.estatenyheter.no/byggherrehjornet-force-majeure-i-entrepriseforhold/255901> (lest 10.06.23)

Utenriksdepartementet. «Slik blir EØS-regelverk til», 21. mars 2023: <https://www.regjeringen.no/no/tema/europapolitikk/eos1/eos-regelverk/id686837/> (lest 13.06.23)

Viland, Joakim og Runa Victoria Engen. «Forskere slår klimalarm – høyeste registrerte temperaturer noensinne», 12. juni 2023: <https://www.vg.no/nyheter/i/abk0BO/forskere-slaar-klimalarm-hoeyeste-registrerte-temperaturer-noensinne> (lest 12.06.23)

Vinje, Eirik. «Korona, kontrakter og force majeure», 12. mars 2020: <https://rett24.no/articles/korona-kontrakter-og-force-majeure> (lest 14.05.23)

Wright, William Cary. «Force majeure delays», 2006: https://heinonline-org.ezproxy.uis.no/HOL/Page?public=true&handle=hein.journals/conlaw26&div=42&start_page=33&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults (lest 24.05.23)

Øverbø, Olav A. «Over 20000 ekstra dødsfall i Europa hetebølger», 25. november 2022: <https://energiogklima.no/nyhet/fem-paa-fredag/over-20000-ekstra-dodsfall-i-europas-hetebolger/> (lest 17.02.23)

Øvrige kilder

Intergovernmental Panel on Climate Change. «IPCC Sixth Assessment Report», 2021-2023

Intergovernmental Panel on Climate Change. «Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability», 2022

Intergovernmental Panel on Climate Change. «Climate Change 2023: Synthesis Report – Summary for Policymakers», 2023

Tajet, Helga Therese Tilley, Stine Sagen, Solfrid Agersten, Reidun Gangstø Skaland, Hans Olav Hygen, John Smits, Irene Brox og Cristian Lussana. «Hetebølger i Norge 1961-2020», *Metreport No. 1/2022*

International Chamber of Commerce. «ICC force majeure and hardship clauses. ICC force majeure clause («clause»», mars 2020:

<https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2020/03/icc-forcemajeure-hardship-clauses-march2020.pdf> (lest 12.05.23)

International Chamber of Commerce. «ICC force majeure and hardship clause. Introductory note and commentary», juni 2020: <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2020/07/icc-forcemajeure-introductory-note.pdf> (lest 07.05.23)